

Nowe życie jak ziarno gorczycy. Spójność argumentacji retorycznej Pawła w Rz 5–8

New Life Like a Mustard Seed.

The Coherence of Paul's Rhetorical Argumentation in Rom 5–8

KS. MARCIN KOWALSKI

Instytut Nauk Biblijnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: xmkowal@gmail.com

SUMMARY: In the present article, the author employs rhetorical method to analyze the coherence of Paul's argumentation on the new life in Christ in Rom 5–8. First, the topic of new life is examined in the global context of the *dispositio rhetorica* of Rom 5–8. The three dangers to which the gift of new life is exposed are: 1) the slavery of sin (Rom 6), 2) the defective human self-righteousness (Rom 7,7-25), and 3) the suffering and corruption of the present world (Rom 8,19-23). At the end, the role of the Spirit in Rom 5–8 is discussed. He is the one that liberates mankind from the triple slavery and leads to the fullness of new life, which is to be revealed in the Kingdom of God. The rhetorical reading shows the coherent strategy of Paul who describes the gift of new life in a germinal state, which calls for man's reliance on the Spirit and the Spirit empowered deeds.

KEYWORDS: Rom 5–8, new life, rhetorical analysis, sin, world, Spirit

SŁOWA KLUCZE: Rz 5–8, nowe życie, analiza retoryczna, grzech, świat, Duch

Rz 5–8 to najobszerniejsza refleksja nad tematem nowego życia, jaką znajdujemy w Nowym Testamencie. Paweł po pierwszych czterech rozdziałach, w których dowodzi, że jedyną drogą zbawienia dla całej ludzkości jest Chrystus, przechodzi do ukazania owoców jego męki i zmartwychwstania¹. Życie tego, kto wybiera Chrystusa, wypełnia pokój i pewność zbawienia (Rz 5,1-5). Równocześnie w opisie apostoła pojawiają się raz po raz „zgrzyty” w postaci powracających obrazów grzechu i jego panowania nad człowiekiem (Rz 6–7).

¹ Na temat związku Rz 1–4 z Rz 5–8, zob. J.D.G. Dunn, *Romans 1–8* (WBC 38A; Dallas, TX: Word Books 1988) 89-95; C.E.B. Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans. Introduction and Commentary on Romans I–VIII* (ICC; Edinburgh: T & T Clark 2004) 252-254; J.N. Aletti, *God's Justice in Romans. Keys for Interpreting the Epistle to the Romans* (SubBi 37; Rome: Gregorian & Biblical Press 2010) 44-56; D.J. Moo, *The Epistle to the Romans* (NICNT; Grand Rapids, MI: Eerdmans 1996) 290-292.

Apostoł pisze o tych, którzy rozdarcą „nie czynią tego, co chcą”, lecz to, co narzuca im ich tyraniczny pan – grzech (Rz 7,15). Jak stwierdza Paweł pod koniec swojego wywodu, całe stworzenie wciąż jeszcze „jęczy i wzdycha w bólach rodzenia” (Rz 8,19). Jego argumentację w Rz 5–8 zamyka jednak ostatecznie tchnący radością hymn o Chrystusie, z którego ręki nikt nie jest w stanie wyrwać wierzących (Rz 8,31-39).

Jak pogodzić przeplatające się w Rz 5–8 obrazy pewnego niemal odkupienia z grzechem, który wciąż jeszcze obciąża naszą ludzką naturę? Czy w chrześcijaństwie może równocześnie panować grzech i Duch Święty? Do kogo odnosi się dramatyczne „nieszczęsny ja” z Rz 7,24a? Wreszcie, czy można powiedzieć, że apostoł w Rz 5–8 prezentuje spójną wizję nowego życia w Chrystusie? Na pytania te postaramy się odpowiedzieć za pomocą narzędzi analizy retorycznej². Pierwszym krokiem będzie prześledzenie rozwoju tematu nowego życia w globalnym kontekście argumentacji Pawła w Rz 5–8. Dalej omówimy zagrożenia, jakie jawią się przed tymi, którzy otrzymali dar nowego życia. Wreszcie zakończymy wizją nowego życia w Chrystusie i rolę, jaką według Pawła, odgrywa w niej Duch Święty. Analiza retoryczna powinna pomóc nam pogodzić wizję triumfu nowego życia w chrześcijaństwie, którą Paweł opisuje w Rz 5 i 8, z obrazami panowania grzechu i śmierci, które znajdujemy w Rz 6 i 7.

1. Nowe życie w argumentacji Pawła w Rz 5–8³

Rozdział piąty Listu do Rzymian, który wywołuje tyle problemów, jeśli zestawimy go z tematami kolejnych rozdziałów, potraktować możemy jako wstęp do nich.

-
- 2 Na temat metody retorycznej w analizie tekstu biblijnego, zob. G. Rafiński, „Metoda retoryczna we współczesnej biblistyce”, *RBL* 46 (1993) 135-148; R. Bartnicki, *Ewangelie synoptyczne. Geneza i interpretacja* (Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2012), 309-322; J. Czerski, *Metody interpretacji Nowego Testamentu* (Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego 1997) 151-179; S. Szymik, *Współczesne modele egzegezy biblijnej* (Lublin: Wydawnictwo KUL 2013) 81-88; W. Rakocy, „Nowe metody analizy literackiej w egzegezie Nowego Testamentu”, *Wstęp do Nowego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (Poznań: Pallotinum 1996) 540-545; M. Kowalski, „Retoryka i socjoretoryka w lekturze tekstów Nowego Testamentu. Cz. 1: Retoryka i nowe podejście do tradycji ustnej”, *BibAn* 6/4 (2016) 611-654.
 - 3 Na temat kształtu jednostki retorycznej Rz 5–8 i przynależności rozdz. 5, zob. Aletti, *God's Justice in Romans*, 44-53; A. Gieniusz, *Romans 8,18-30. Suffering Does Not Thwart the Future Glory* (USFSJH 9; Atlanta, GA: Scholars 1999) 14-39. Na temat *dispositio* retorycznej w Rz 5–8 zob. Gieniusz, *Romans 8,18-30, 40-49*; C.H. Talbert, „Tracing Paul's train of thought in Romans 6-8”, *RevExp* 100/1 (2003) 53-63; J.N. Aletti, „The Rhetoric of Romans 5–8”, *The Rhetorical Analysis of Scripture. Essays from the 1995 London Conference* (red. S.E. Porter – T.H. Olbricht) (JSNTSup 146; Sheffield: Sheffield Academic Press 1997) 294-308. Najważniejsze eseje autora na temat Rz 5–8 zostały ostatnio zebrane i opracowane w pozycji: tenże, *New Approaches for Interpreting the Letters of Saint Paul. Collected Essays: Rhetoric, Soteriology, Christology and Ecclesiology* (SubBi 43; Roma: Gregorian & Biblical Press 2012) 61-138.

W Rz 5,1-11 odnajdujemy *exordium*, czyli wprowadzenie do tematu głównego Rz 5–8, jakim jest nowe życie, które staje się udziałem wierzących w Chrystusa⁴. We wstępie Paweł kreśli sytuację chrześcijan, którzy dzięki wierze chlubią się już nadzieją chwały Bożej (5,2)⁵. Nadzieja ta zawieść nie może, gdyż jej gwarantem jest Duch rozlewający miłość Bożą w sercach wiernych (5,5). Źródłem tej nadziei jest Chrystus, który przez swoją śmierć pojednał wierzących w Niego z Bogiem (5,6-11)⁶. Jego śmierć zapewnia chrześcijanom usprawiedliwienie i życie oraz chroni od nadchodzącego Bożego gniewu (5,9).

Exordium w Rz 5,1-11 pełni dwie zasadnicze funkcje. Po pierwsze wprowadza tematy, które Paweł poruszy w trakcie swojej argumentacji w Rz 5–8: usprawiedliwienie⁷, nadzieja⁸, Duch⁹, śmierć¹⁰, grzech¹¹ i życie¹². Po drugie, ma sprawić, że słuchający przyjmą orędzie apostoła z przychylnością i otwartym sercem¹³. Paweł, przemawiając w 1 os. l.mn., zbliża się maksymalnie do swoich słuchaczy, stawiając się z nimi w jednym rzędzie. On i oni są odbiorcami Bożej łaski, która napełnia ich serca chlubą i pewnością zbawienia¹⁴. W *exordium* Paweł kreśli program nowego życia chrześcijanina, które charakteryzuje zwycięstwo wszechogarniającej łaski w Chrystusie.

W dalszej części rozdziału piątego (5,12-19) apostoł rozwija temat nowego życia (Rz 5,17.18), skupiając się na trzech tematach z *exordium*: owocach usprawiedliwienia w Chrystusie (Rz 5,16.17.18.19.21), śmierci (Rz 5,12.13.14.15.17.21) i grzechu (Rz 5,12.13.14.15.16.17.18.19.20.21). Część ta może zostać zakwalifikowana jako *narratio*, przedstawienie sytuacji, w której znajdują się wierzący¹⁵.

4 Por. Aletti, *God's Justice in Romans*, 52; Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 35-39; R. Jewett – R.D. Kotansky, *Romans. A Commentary on the Book of Romans* (Hermeneia; Minneapolis: Fortress Press 2007) 344 (Introduction).

5 Jewett – Kotansky, *Romans*, 345 w Rz 5,1-2 dostrzegają *transitio*, przejście pomiędzy Rz 1–4 i rozdziałem piątym.

6 Na podstawie słownictwa związanego z nadzieją, Schreiner widzi w niej temat główny temat Rz 5–8. Por. T.R. Schreiner, *Romans* (BECNT 6; Grand Rapids, MI: Baker Books 1998) 245.

7 Por. Rz 5,1.6.9–5,16.17.18.19.20; 6,7.13.16.18.19; 7,11; 8,4.10.30.33.

8 Por. Rz 5,2.4.5–8,20.24.25.

9 Por. Rz 5,5–7,14; 8,2.4.5.6.9.10.11.13.15.16.23.26.27.

10 Por. Rz 5,6.7.8.10–5,12.14.15.17.21; 6,3.4.5.7.8.9.10.12.16.23; 7,2.3.4.5.6.9.10.11.13.24; 8,2.6.11.13.34.36.38.

11 Por. Rz 5,8-12.13.14.15.16.17.18.19.20.21; 6,1.2.6.7.10.11.12.13.14.15.16.17.18.20.22.23; 7,7.8.9.11.13.14.17.20.23.25; 8,2.3.9.

12 Por. Rz 5,10-17.18.21; 6,2.4.8.10.11.13.22.23; 7,1.2.3.9.10; 8,2.6.10.11.12.13.38.

13 Na temat funkcji i charakteru *exordium* w starożytności, zob. Arystoteles, *Rhet.* 3.14-15; Ciceron, *Inv.*, 1.15.20-18.26; Kwintyliusz, *Inst.* 4.1; H. Lausberg – D.E. Orton – R.D. Anderson, *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation for Literary Study* (Leiden – Boston: Brill 1998) §§ 263-288; G.A. Kennedy, *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times* (Chapel Hill: University of North Carolina Press 1999) 103-104.

14 Zob. formy 1 os. l.mn. („my”), które dominują w Rz 5,1.2.5.6.8.9.10.11.

15 Por. Aletti, „The Rhetoric of Romans 5–8”, 302-304; Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 34-35.

Ta partia mowy, według starożytnych, prezentuje to, co się wydarzyło, co prawdopodobnie miało miejsce lub kwestie dotyczące natury sporu czy debaty¹⁶. *Narratio* może przyjmować charakter polemiczny i, co znacznie ważniejsze, służy przygotowaniu oraz wprowadzeniu głównej tezy mowy¹⁷.

Tę właśnie funkcję pełni w Rz 5–8 sekcja Rz 5,12-19. Sytuacja, którą Paweł tu przedstawia, prezentuje się bardziej dramatycznie niż wynikałoby to z *exordium*. W Rz 5,12-19 Paweł, używając techniki *synkrisis*, opisuje stojących naprzeciw siebie Adama i Chrystusa. Przez pierwszego na świat przyszedł grzech i śmierć, rozciągając swoje panowanie nad całym rodzajem ludzkim (5,12-14). Przez drugiego przysła spływająca obficie łaska, przynosząca wszystkim życiodajne usprawiedliwienie (5,15-19). Porównanie Chrystus–Adam, jakie Paweł rysuje w Rz 5,12-21, stanowić będzie kanwę, na której rozwija się jego argumentacja w Rz 5–8, jak ukazał to Jean-Noël Aletti¹⁸:

Rz 5,12-21: Adam–Chrystus

Rz 6–8: grzeszny człowiek–wolna ludzkość

Rz 6,1–7,5: ludzkość w Chrystusie wolna od grzechu

Rz 7,7-25: stary człowiek pod panowaniem grzechu i Prawa

Rz 8,1-30: nowa ludzkość włączona do Bożej rodziny

Synkrisis ukazuje wciąż triumf nowego życia w tym, kto przyjmuje usprawiedliwienie przychodzące w Chrystusie¹⁹. Postać Adama i jego grzech wydają się tylko tłem dla obfitującej ponad miarę łaski Chrystusa²⁰. Równocześnie jednak w *narratio* ludzkość ukazana zostaje jako podlegająca wpływowi dwóch potężnych sił²¹. Pierwsza z nich to fatalna siła grzechu, który rozciągnął swoje

¹⁶ Na temat *narratio* w starożytnej retoryce, zob. Arystoteles, *Rhet.* 3.13.3-5; 16.1-11; Ciceron, *Rhet. Her.* 1.8.12-9.16; Ciceron, *Inv.* 1.19.27-22.31; Kwintyliian, *Inst.* 4.2; Lausberg – Orton – Anderson, *Handbook of Literary Rhetoric*, § 289. Aletti, *God's Justice in Romans*, 52 określa Rz 5,12-19 jako „decisive facts and their consequences”, co zbliża nas do kategorii *narratio*.

¹⁷ Por. Kwintyliian, *Inst.* 4.2.21, 54.

¹⁸ Zob. Aletti, „The Rhetoric of Romans 5–8”, 304. Zob. także B. Witherington – D. Hyatt, *Paul's Letter to the Romans. A Socio-Rhetorical Commentary* (Grand Rapids, MI: Eerdmans 2004) 207-208. Według autora Rz 5,12-21 wprowadza temat Adama i Chrystusa, który na zasadzie *amplificatio* będzie rozwijany w Rz 6–7 z klimaktyczną sekcją Rz 7,14-25

¹⁹ Zob. powtarzające się słownictwo związane z obfitującą ponad miarę łaską (*ouk hōs, pollō mallon, perisseuō, hyperperisseuō*) w Rz 5,12-19.

²⁰ Por. Jewett – Kotansky, *Romans*, 370. Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 294, słusznie zwraca uwagę na dramatyczne różnice pomiędzy dwiema porównywanymi postaciami. Tym, co je łączy, jest uniwersalne oddziaływanie na cały rodzaj ludzki. Podobnie Moo, *The Epistle to the Romans*, 340.

²¹ Dunn, *Romans 1–8*, 305: „Have sin and death lost all hold on the believer? The initial answer seems to be clearly in the affirmative (vv. 1–11), but the consequent exhortation indicates that the believer is vulnerable to the claims of both lordships and must continually choose between them (vv. 12–23)”.

panowanie w świecie za sprawą Adama. Kwestią dyskusyjną jest, na czym polega relacja, jaką Paweł rysuje pomiędzy protoplastą rodzaju ludzkiego i każdym z nas²². Ponad ideę solidarności z Adamem, bycia częścią jego ciała lub wyrażanej przezeń zbiorowej osobowości, apostoł wydaje się podkreślać tragiczne w skutkach konsekwencje jego grzechu, który zainfekował każde bez wyjątku istnienie. Pierwszy człowiek swoim wyborem zdefiniował tożsamość każdego ze swoich dzieci jako grzeszników, którą potwierdzamy, grzesząc z własnej, choć osłabionej pierwszym grzechem, woli.

Druga siła, bez porównania przewyższająca potęgę grzechu, to siła łaski oraz usprawiedliwienia, w które wprowadza relacja z Chrystusem. Trudno zgodzić się z Douglasem Moo, który twierdzi, że życie chrześcijanina toczy się tylko w jednym z przedstawionych światów: świecie Adama lub świecie Chrystusa²³. Jak stwierdzi Paweł w Rz 8,19-23, w pewnym sensie jesteśmy wciąż częścią zepsutego wyborem Adama i naszymi ludzkimi wyborami świata, a równocześnie należymy do Chrystusa. *Narratio* sugeruje, że sfera grzechu i sfera łaski pozostają w ludzkim życiu w nieustannym napięciu i interakcji²⁴. Tym, co ponad wszelką wątpliwość stwierdza Paweł, używając języka hiperboli, jest moc i obfitość łaski, która przychodząc w Chrystusie przewyższa wszelki ludzki grzech²⁵.

Narratio stanowi bezpośrednio przygotowanie do tezy, którą apostoł stawia w Rz 5,20-21²⁶:

Natomiast Prawo weszło, niestety, po to, by przestępstwo jeszcze bardziej się wzmogło. Gdzie jednak wzmógł się grzech, tam jeszcze obficiej rozlała się łaska, aby jak grzech zaznaczył swoje królowanie śmiercią, tak łaska przejawiała swe królowanie przez sprawiedliwość wiodącą do życia wiecznego przez Jezusa Chrystusa, Pana naszego.

W tezie znajdujemy główne tematy, które będą przewijały się w dalszej części Pawłowej argumentacji: Prawo, grzech, śmierć, sprawiedliwość oraz życie²⁷. Większość komentatorów skupia się na temacie Prawa, który w powiązaniu z Rz 1–4

22 Na temat interpretacji związanych z dziedziczeniem grzechu Adama, zob. J.A. Fitzmyer, *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 33; New York: Doubleday 1993) 413-416; Schreiner, *Romans*, 274-279, 289-290; Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 274-279; Jewett – Kotansky, *Romans*, 373-376.

23 Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 315.

24 Por. A.K. Petersen, „Shedding new Light on Paul’s Understanding of Baptism. A Ritual -Theoretical Approach to Romans 6”, *ST 52/1* (1998) 10-13, 22-24.

25 Por. Aletti, „The Rhetoric of Romans 5–8”, 306-308.

26 Por. Aletti, *God’s Justice in Romans*, 51-52; tenże, „The Rhetoric of Romans 5–8”, 300-302; Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 39, 41. Na temat *propositio* w mowie antycznej, zob. Arystoteles, *Rhet.* 1.3.7; Kwintylian, *Inst.* 4.4.1-9; Lausberg – Orton – Anderson, *Handbook of Literary Rhetoric*, § 346. Na temat zwięzłego charakteru *propositio* zob. Arystoteles, *Rhet.* 3.13; Kwintylian, *Inst.* 3.9.5; 4.2.7, 30.

27 Schreiner, *Romans*, 248, 268, 303, choć nie nazywa Rz 5,20-21 tezą, wyróżnia te dwa wersy spośród rozdziału piątego i zauważa, że ich tematyka zostaje potem podjęta w Rz 6 i 7.

i 8–9 wysuwałby się na plan pierwszy argumentacji Pawła²⁸. Rozdział szósty odpowiada na możliwy zarzut, że Ewangelia to w istocie promocja całkowitego bezprawia (anomalii), życia w grzechu. W rozdziale siódmym z kolei apostoł broni Prawa, które choć prowadzi do grzechu, samo z siebie jest dobre i święte.

Tematy te są ważne i stanowią zapewne odpowiedź na zarzuty, jakie stawia się Pawłowej Ewangelii w Rzymie. Równocześnie jednak nie powinniśmy tracić z oczu dramatu nowego życia, które opisuje Paweł w Rz 5–8. W tezie Rz 5,20-21 pojawia się wzmianka o łasce prowadzącej przez sprawiedliwość do życia wiecznego. W Pawłowym *propositio* mamy zatem wyartykułowany interesujący nas temat, który jest istotny dla analizowanej argumentacji i przewijać się w niej będzie regularnie²⁹. Paweł przedstawia nowe życie z łaski i usprawiedliwienia w Chrystusie w opozycji do życia w grzechu i niewoli Prawa. Z tezy sformułowanej w Rz 5,20-21 wynika też, że apostoł od początku rysuje królowanie nowego życia w konfrontacji z królowaniem grzechu i śmierci. Znika w ten sposób rozdzźwięk pomiędzy idealną wizją Rz 5,1-11 oraz pękniętym, naznaczonym grzechem życiem ludzkim w Rz 6–7. Nowe życie od początku ukazane zostaje jako zwycięskie, ale równocześnie wymagające zerwania z niosącą śmierć rzeczywistością grzechu. Zagrożenie to wynika z faktu wyborów dokonywanych przez człowieka, które sprawiają, że może on znaleźć się w strefie wpływu grzechu oraz Prawa³⁰.

Podążając za tezą z Rz 5,20-21, w rozdziale szóstym Paweł ukazuje życie wierzących wyrwane z mocy śmierci i grzechu³¹. Równocześnie apostoł będzie wyraźnie artykułował zagrożenia dla łaski i nowego życia w chrześcijaństwie³². W Rz 6,1.15 padają pytania, które wyznaczają cezurę pomiędzy dwoma częściami argumentacji i prowadzą myśl Pawła w tym rozdziale³³:

Cóż więc powiemy? Czyż mamy trwać w grzechu, aby łaska bardziej się wzmogła? Żadną miarą! (6,1)

Jaki stąd wniosek? Czy mamy dalej grzeszyć, dlatego że nie jesteśmy już poddani Prawu, lecz łasce? Żadną miarą! (6,15)

²⁸ Por. np. Moo, *The Epistle to the Romans*, 423; Dunn, *Romans 1–8*, 376.

²⁹ Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 194. Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 295-370 dobrze dostrzega wagę tematu nowego życia w Rz 5–8, dzieląc powyższe rozdziały na następujące części: Nowe życie charakteryzujące się pokojem z Bogiem (Rz 5), Nowe życie charakteryzujące się uświęceniem (Rz 6), Nowe życie charakteryzujące się wolnością od potępienia prawa (Rz 7) i Nowe życie charakteryzujące się Duchem zamieszującym w wierzących (Rz 8).

³⁰ Można zgodzić się z optymistyczną konkluzją Moo, *The Epistle to the Romans*, 351 że w Rz 6–7 Paweł ukazuje Chrystusa jako wyzwalającego spod jarzma grzechu i prawa, ale wierzący nie zostają wyrwani, jak twierdzi autor, ze świata Adama, naznaczonego wciąż grzechem (352). Trudno zatem mówić o absolutnej pewności zbawienia.

³¹ Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 352.

³² Pace Dunn, *Romans 1–8*, 302.

³³ Por. Aletti, *God's Justice in Romans*, 52; Gieniusz, *Romans 8,18-30, 41-42 (sub-propositiones)*.

Apostoł, broniąc swojej Ewangelii łaski, ukazuje równocześnie pierwsze niebezpieczeństwo dla nowego życia w Chrystusie: trwanie w grzechu. W pierwszej części (6,1-14) pozostawanie w grzechu zostaje ukazane jako niedające się pogodzić z nowym życiem, jakie chrześcijanin rozpoczyna po chrzcie³⁴. Życie to charakteryzuje się zanurzeniem w śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa (6,3-11), które sprawia, że chrześcijanin jest wolnym od grzechu (6,7.11). Wynika z tego zakaz oddawania swego ciała na służbę grzechowi i niesprawiedliwości (6,13-14). Idąc dalej, część druga (6,15-23) przedstawia grzech jako autentyczną niewolę, która w istocie prowadzi do śmierci³⁵. W części tej pojawiają się wezwania do tego, aby wierzący oddali się na służbę sprawiedliwości (6,19). Wyzwoleni spod panowania grzechu mają uświęcać się, zbierając jako owoc życie wieczne (6,22).

Nowe życie w Chrystusie, jak widać w rozdziale szóstym, zapowiada już zmartwychwstanie i ostateczne zwycięstwo nad grzechem, lecz równocześnie domaga się radykalnego oddania się na służbę sprawiedliwości Bożej³⁶. Paweł przypomina, że ludzkie czyny mają doniosłe konsekwencje: wiążą nas z siłami grzechu i śmierć bądź z posłuszeństwem i sprawiedliwością³⁷. Rz 6,23, który zamyka cały rozdział stwierdzając, że zapłatą za grzech jest śmierć, wprost przywołuje tezę z Rz 5,21, mówiącą o tym, że grzech zaznacza swoje królowanie śmiercią³⁸. Apostoł z pełnym realizmem kreśli przed oczyma wierzących wizję nowego życia, które już złożone w chrześcijaninie domaga się potwierdzenia czynami.

Na kolejnym etapie swojej argumentacji, w rozdziale siódmym, Paweł kreśli temat nowego życia chrześcijanina w konfrontacji z Prawem, które także pojawiło się w jego tezie (Rz 5,20)³⁹. W Rz 7,1-6 apostoł rozpoczyna od analogii małżeńskiej i stwierdzenia, że Prawo ma moc nad człowiekiem tylko tak długo, jak on żyje (7,1). Chrześcijanie natomiast, jak argumentował to uprzednio w Rz 6,14 i jak powtarza to w Rz 7,4-6, przez chrzest umarli dla Prawa, aby żyć dla Chrystusa⁴⁰. Sekcja 7,1-6 wiąże się naturalnie z tym, co ją poprzedza, poprzez tematy życia (7,1.2.3), Prawa (7,1.2.3.4.5.6), śmierci (7,2.3.4.5.6), grzechu (7,5) i zmartwychwstania (7,4). W tym sensie stanowić może retoryczne *transitio* podsumowujące myśl apostoła

34 Por. Fitzmyer, *Romans*, 454. O podziale na dwa argumenty, opierając się na dwóch pytaniach retorycznych, 6,1-14 i 6,15-23, zob. w Fitzmyer, *Romans*, 432; Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 296,320; Moo, *The Epistle to the Romans*, 396-397; C.K. Barrett, *The Epistle to the Romans* (Black's New Testament Commentaries 6; London: Hendrickson Publisher 1991) 111-122; Schreiner, *Romans*, 302; Jewett – Kotansky, *Romans*, 390, 413.

35 Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 350; Schreiner, *Romans*, 337.

36 Por. Dunn, *Romans 1-8*, 357.

37 Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 397.

38 Por. Dunn, *Romans 1-8*, 335-336.

39 Na temat miejsca Rz 7,7-25 w argumentacji Pawła i jego związku z tezą w Rz 5,20-21, zob. Aletti, „The Rhetoric of Romans 5-8”, 304-305. Autor określa tę część jako retoryczne *digressio*.

40 Moo, *The Epistle to the Romans*, 410 nazywa Rz 7,4 kluczowym wersem w całym Rz 7.

i przygotowujące kolejne argumenty⁴¹. Paweł broni wciąż swojej Ewangelii przed zakwalifikowaniem jej jako bezprawie, a równocześnie przystępuje do ukazania fatalnych konsekwencji poddania się reżimowi Prawa⁴². Apostoł w dwóch odsłonięciach opisuje człowieka, którego Prawo zamiast prowadzić do życia, wiedzie ku śmierci (7,7-12) oraz oddaje we władanie grzechu (7,13-23)⁴³. Jediną odpowiedzią na fatalne rozdarcie, jakie powstaje w tym, kto pragnie pełnić przykazania Prawa, jest łaska Chrystusa, która uwalnia z niewoli Prawa (Rz 7,24-25). Odpowiedź na pytanie, czy w rozdziale siódmym Paweł przedstawia tragiczną sytuację chrześcijanina, pozostawmy na dalszą część naszych rozważań. Na obecnym etapie możemy stwierdzić, że życie pod Prawem, mnożąc grzech i doprowadzając do wewnętrznego rozdarcia, jest wrogiem nowego życia w Chrystusie.

Wreszcie w rozdziale ósmym Paweł wprowadza kluczową postać, dzięki której nowe życie może zwyciężyć w chrześcijaninie⁴⁴. Jest nią Duch Święty, wspomniany w tym rozdziale aż 19 razy (na 21 wystąpieniu słowa *pneuma*). To jednak nie sama osoba Ducha, ale nowe życie, jakie On przynosi, jest głównym tematem rozważań Pawła⁴⁵. W Rz 8,1, który prowadzi myśl apostoła w tej sekcji, stwierdza on: „Teraz jednak dla tych, którzy są w Chrystusie Jezusie, nie ma już potępienia”⁴⁶. W rozdziale tym wraca znów klimat pewności zbawienia i nadziei, który charakteryzował myśl Pawła w Rz 5,1-11. Eschatologia przenika obecne życie chrześcijanina, który może być pewien zbawienia z racji swej przynależności do Chrystusa⁴⁷.

41 Dunn, *Romans 1–8*, 358 słusznie stwierdza, że Rz 7,1-6 zbiera to, co zostało powiedziane w Rz 6, może zatem stanowić retoryczne *transitio*.

42 Por. A. Gieniusz, „Rom 7,1-6: Lack of Imagination? Function of the Passage in the Argumentation of Rom 6,1–7,6”, *Bib 74/3* (1993) 389-400. Autor ostatecznie kwalifikuje 7,1-6 jako *peroratio*, analizując wnikliwie rolę fragmentu w całości argumentacji Pawła. Równocześnie stwierdza otwarty charakter Rz 7,1-6 przygotowującego pole dla dalszej argumentacji w Rz 8–9 (396). Zob. także, Aletti, „The Rhetoric of Romans 5–8”, 300; D. Hellholm, „Die argumentative Funktion von Römer 7.1-6”, *NTS 43/3* (1997) 385-411.

43 Według Witherington – Hyatt, *Paul's Letter to the Romans*, 179 w Rz 7,7-13 Paweł, używając prozopopei, opowiada na nowo historię Adama. Technika ta, według Kwintyliana (*Inst. 9.2.37*), może obejmować opowiadanie w 1 os. l.p. Na temat prozopopei w Rz 7,7-12, zob. także Jewett – Kotansky, *Romans*, 440-445; S.K. Stowers, „Romans 7:7–25 as a Speech-in-Character (prosōpopoiia)”, *Paul in His Hellenistic Context* (red. T. Engberg-Pedersen) (Minneapolis: Fortress Press 1995) 180-202; T.H. Tobin, *Paul's Rhetoric in its Contexts. The Argument of Romans* (Peabody, MA: Hendrickson 2004) 238-245.

44 O szczycie argumentacji Pawła w Rz 8 i porównaniu tej części do Rz 3,21-31, zob. Fitzmyer, *Romans*, 481. Podobnie Moo, *The Epistle to the Romans*, 468-469, który widzi w Rz 8,2-4 odpowiedź na dylematy ego z Rz 7,7-25.

45 Na słownictwo związane z nowym życiem w Rz 8 zwraca uwagę Moo, *The Epistle to the Romans*, 468-469.

46 Por. J.-N. Aletti, „Romans 8. The Incarnation and Its Redemptive Impact”, *New Approaches for Interpreting the Letters of Saint Paul. Collected Essays: Rhetoric, Soteriology, Christology and Ecclesiology* (SubBi 43; Roma: Gregorian & Biblical Press 2012) 113-114; Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 45.

47 Por. Schreiner, *Romans*, 398.

W pierwszej części (8,1-17) Paweł ukazuje konsekwentnie prawo Ducha, które niesie wyzwolenie spod Prawa grzechu i śmierci. Nie znaczy to jednak, że nowe życie, któremu patronuje Duch, jest tu już wolne od wszelkich przeciwności. Moo zauważa, że w Rz 8,1-17 Paweł przepracowuje tematy z 5,12-21 ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń związanych z grzechem i śmiercią⁴⁸. Jeszcze dobitniej zagrożenia te ukazuje druga część (8,18-30), gdzie mowa jest o „marności” (*mataiotēs*), której poddane zostało w wymiarze ziemskim wszelkie stworzenie (8,18-26)⁴⁹. Sam niedoskonały i pełen cierpienia świat jest zatem zagrożeniem dla nowego życia i nadziei złożonej w chrześcijaństwie. Nowe życie, nawet zanurzone w obecności Ducha, musi wciąż mierzyć się z otaczającymi je zewsząd przeciwnościami.

Wreszcie argumentację Pawła zamyka *peroratio* (Rz 8,31-39), w którym powracają znane już z *exordium* i *propositio* tematy zwyciężającej wszystko śmierci Chrystusa, usprawiedliwienia oraz daru nowego życia⁵⁰. Apostoł podsumowuje swój wywód hymnem na cześć mocy Chrystusowej miłości, od której nic nie jest w stanie odłączyć wierzących. Pełne patosu ostatnie wersy doskonale nadają się na zakończenie tej bogatej w treści części, poruszając uczucia słuchaczy i zachęcając ich do dziękczynienia za dar nowego życia⁵¹. Ostatecznie kształt argumentacji Pawła w Rz 5–8, uwzględniając temat nowego życia, ukazać można w następującej formie:

Exordium (5,1-11)	Usprawiedliwienie, nadzieja i nowe życie w Chrystusie
Narratio (5,12-19)	Chrystus i Adam: grzech i śmierć kontra obfitość łaski i życia
Propositio (5,20-21)	Obfitość łaski i życia wiecznego w Jezusie odpowiedzią na bezsilność Prawa i wzmagający się grzech
Argumentatio I (6,1-23)	<i>Nowe życie w Chrystusie i grzech</i>
6,1-14	Życie w Chrystusie wyklucza grzech

⁴⁸ Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 469

⁴⁹ Na temat kolejnej *sub-propositio* w Rz 8,18, zob. Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 81.

⁵⁰ Por. Aletti, *God's Justice in Romans*, 52; Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 49-51; Fitzmyer, *Romans*, 528; Jewett – Kotansky, *Romans*, 532. Barrett, *The Epistle to the Romans*, 161 mówi o stylu diatrybicznym Rz 8,31-39. Schreiner, *Romans*, 456 słusznie wskazuje na *inclusio* z Rz 5,1-11. Na temat podobieństw leksykalnych między 5,1-11 i 8,31-39 zob. J.D. Harvey, *Listening to the Text. Oral Patterning in Paul's Letters* (ETS Studies 1; Grand Rapids, MI: Baker Books 1998) 194; Moo, *The Epistle to the Romans*, 292-294, 509-510; Jewett – Kotansky, *Romans*, 505.

⁵¹ Na temat streszczenia argumentacji oraz użycia etosu i patosu w *peroratio*, zob. Arystoteles, *Rhet.* 3.19; Cyceon, *Part. or.* 15.52-60; Cyceon, *Inv.* 1.51.98-56.109; tenże, *De or.* 2.81.332; tenże, *Rhet. Her.* 2.30.47-31.50; Kwintyliusz, *Inst.* 6.1; Kennedy, *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, 106; Lausberg – Orton – Anderson, *Handbook of Literary Rhetoric*, §§ 434-439.

6,15-23	Życie w Chrystusie jako służba Bożej sprawiedliwości
transitio (7,1-6)	Wierzący w Chrystusa umarł dla Prawa
Argumentatio II (7,1-25)	<i>Nowe życie w Chrystusie i życie pod Prawem</i>
7,7-12	Prawo zamiast do życia prowadzi do śmierci
7,13-23	Będący pod Prawem pozostaje w niewoli śmierci
7,24-25	Chrystus odpowiedzią na rozdarłe życie grzesznika
Argumentatio III (8,1-30)	<i>Nowe życie w Chrystusie, Duch i „marność” tego świata</i>
8,1-17	Prawo Ducha niesie wyzwolenie spod Prawa grzechu i śmierci
8,18-30	Obecne cierpienia nie przekreślają nowego życia
Peroratio (8,31-39)	Hymn pochwalny na cześć triumfu nowego życia w chrześcijaństwie

Z zarysowanego rozwoju myśli Pawła w Rz 5–8 wynikają dwie rzeczy. Po pierwsze, temat nowego życia, który pojawia się w tezie Rz 5,20-21, należy do kluczowych motywów tej sekcji. Po drugie, Paweł przedstawia go w realistycznej konfrontacji z tematami grzechu i śmierci, które wciąż mają dostęp do wierzących. Bez odpowiedzi pozostają jeszcze pewne pytania. Na czym polega zagrożenie stwarzane dla nowego życia przez grzech, Prawo i ten świat? Czy w Rz 7,7-25, opisującym dramat człowieka rozdartego pomiędzy pragnieniem i niemocą pełnienia woli Bożej, Paweł ma na myśli chrześcijanina? Na czym polega rola Ducha w rozwijaniu nowego życia w wierzących? W jaki sposób łaska ostatecznie zwycięża w chrześcijaństwie? Na pytania te odpowiemy, analizując zwięźle trzy wspomniane już zagrożenia dla nowego życia w chrześcijaństwie oraz opisując szczególną rolę, jaką odgrywa wobec nich postać Ducha.

2. Trzy zagrożenia dla nowego życia chrześcijanina

2.1. Zagrożenie pierwsze: niewola grzechu i śmierci (Rz 6)

W Rz 6,1-23 apostoł opisuje nowe życie chrześcijanina w kompletnej opozycji do grzechu i śmierci. Rz 6,1 zawiera w sobie zdanie prowadzące myśl Pawła w formie pytania i odpowiedzi: czy powinniśmy trwać w grzechu, aby tym bardziej wzmogła się w nas łaska Boża? Odpowiedź apostoła to kategoryczne „nie”. Zanurzenie i chrzest w Chrystusie, przypomina Paweł, oznaczają śmierć dla

grzechu (Rz 6,3-11). Tym samym językiem (*basieleuō*), którym apostoł w Rz 5,21 opisywał bezwzględne panowanie łaski, teraz przedstawia panowanie grzechu: „Niechże więc grzech nie króluje w waszym śmiertelnym ciele, poddając was swoim pożądlivościom” (6,12). Wezwania, które wybrzmiewają w Rz 6,12-14, są zbyt dramatyczne, by zakwalifikować je jedynie do argumentów, które ukazują przepaść pomiędzy życiem w Chrystusie i życiem w grzechu⁵². Paweł nie teoretyzuje tu, mówiąc wyłącznie o wzajemnym wykluczaniu się rzeczywistości łaski i grzechu. Wzywa wierzących do autentycznego zerwania z panowaniem grzechu i pożądlivości⁵³. Ostatecznie panowanie to prowadzi do śmierci (Rz 6,16).

Czyż nie wiecie, że jeśli oddajecie samych siebie jako niewolników pod posłuszeństwo, jesteście niewolnikami tego, komu dajecie posłuch: bądź niewolnikami grzechu, co wiedzie do śmierci, bądź posłuszeństwa, co wiedzie do sprawiedliwości?

Paweł, używając czasu terażniejszego, sugeruje, że nowe życie samo nie broni się przed grzechem oraz śmiercią, która oznacza tu wieczne potępienie. Jest ono bardziej imperatywem do świętego i sprawiedliwego życia⁵⁴. Dopiero w rozdziale ósmym Paweł wprowadzi osobę, która uzdalnia do postępowania według łaski, już tu jednak widać w całej rozciągłości wagę moralnego życia chrześcijanina. Paweł jest realistą. Grzech, poddając człowieka w swoją niewolę, może zerwać życiodajną więź wierzącego z Chrystusem⁵⁵.

52 Według Fee moc Ducha ukazana dalej w Rz 8 sprawia, że człowiek opisany w Rz 6,11 wezwany jest raczej do jej uznania, nie do walki ze skłonnościami ciała. Zob. G.D. Fee, *God's Empowering Presence. The Holy Spirit in the Letters of Paul* (Peabody, MA: Hendrickson 1994) 537-538. Interpretacja jest tylko częściowo prawdziwa, ponieważ lekceważy wezwania do moralnego życia, które znajdujemy w Rz 6.

53 Zob. ten sam język oddawania członków Chrystusowi, aby grzech nie królował w ciele wierzących w 1 Kor 6,15. Trudno sobie wyobrazić, aby Paweł, mając przed oczyma problemy w Koryncie, abstrahował od nich w Rzymie. Nawet jeśli dwa listy różni kontekst argumentacyjny, temat grzechu i wyzwań, na jakie narażeni są chrześcijanie, pojawia się regularnie w epistolarium Pawłowym, choćby w katalogach wad. Cf. Ga 5,21-22; 2 Kor 12,21.

54 Dunn, *Romans 1-8*, 302-303 i Moo, *The Epistle to the Romans*, 390 dostrzegają w myśli Pawła schemat „indicativus – imperativus”, który według nich, pomaga zrozumieć kontrastujące ze sobą optymistyczne wizje nowego życia i postępujące za nimi obrazy władania grzechu i śmierci. Paweł przedstawiałby najpierw przychodzącą w Chrystusie propozycję życia łaski („indicativus”), po czym zapraszał do jej wcielenia w życie, co wiąże się ze zmaganiem z grzechem („imperativus”). Miałoby to zilustrować napięcie pomiędzy darami łaski i powołaniem chrześcijanina, już obecnymi w jego życiu, a pełnią, do której dąży przez własny wysiłek i zmagania. Do tej pierwszej indykatywnej grupy zalicza Dunn takie stwierdzenia, jak 6,1-11; 7,1-6; 8,1-9, do drugiej zaś 6,12-23; 7,7-25 i 8,10-30 (303). Lista jest niekompletna, ponieważ Dunn kwalifikuje Rz 5 jako przynależący raczej do części argumentacyjnej Rz 1-4 i pomija Rz 8,31-39.

55 Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 494.

2.2. Zagrożenie drugie: ułomna ludzka sprawiedliwość (Rz 7,7-25)

Nie tylko grzech może zniszczyć nowe życie w chrześcijaństwie. Paradoksalnie niebezpieczeństwem dla nowego życia jest także „ludzka”, wynikająca z Prawa sprawiedliwość. Nie chodzi tu o faryzejską pułapkę samosprawiedliwości, pychę wynikającą z zachowywania przykazań Prawa, jak pojmował to Luter, a za nim Bultmann i jego uczniowie, ale o ułomną ludzką sprawiedliwość, która nie jest w stanie o własnych siłach sprostać wymogom Prawa⁵⁶. W kolejnym, siódmym rozdziale Listu do Rzymian, apostoł opisuje dramatyczną sytuację człowieka rozdartego pomiędzy własną, niedoskonałą sprawiedliwością a świętością Bożego Prawa. W Rz 7,7 Paweł stwierdza, że choć Prawo jest święte, nikt nie może dzięki niemu uwolnić się od grzechu. Więcej nawet, samo Prawo, nazywając grzech, pobudza jego działanie w człowieku, a jednostkę świadomą swego czynu czyni tym bardziej winną (Rz 7,7-12). Święte i dobre Prawo doprowadza do tego, że grzech zostaje zinterioryzowany, zaczyna zamieszkiwać w człowieku, paraliżując jego wolę⁵⁷.

Pytanie, na które musimy odpowiedzieć, analizując tę jednostkę retoryczną, brzmi: o kim mówi Paweł w Rz 7,7-25? „Ja”, które często pojawia się w tym rozdziale, było obiektem niezliczonych dociekań egzegetów⁵⁸. Syntetycznie ujmując różnego rodzaju opcje interpretacyjne wymieniane przez komentatorów, dochodzimy do następujących propozycji⁵⁹:

⁵⁶ Por. R. Bultmann – S.M. Ogden, *Existence and Faith. Shorter Writings of Rudolf Bultmann* (New York: Meridian Books 1960) 147-157; G. Bornkamm, *Early Christian Experience* (New York: Harper & Row 1969) 87-104; E. Käsemann – G.W. Bromiley, *Commentary on Romans* (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1980) 184-204. Cytowane za Schreiner, *Romans*, 378. Na temat interpretacji Rz 7,14-25 przez Lutera, zob. Witherington – Hyatt, *Paul's Letter to the Romans*, 183.

⁵⁷ Por. J. Maston, *Divine and Human Agency in Second Temple Judaism and Paul. A Comparative Study* (WUNT II/297; Tübingen: Mohr Siebeck 2010) 127-152.

⁵⁸ Na temat retorycznego „ja”, którym posługuje się Paweł w Rz 7, zob. W.G. Kümmel, *Römer 7 und Das Bild des Menschen im Neuen Testament. Zwei Studien* (Theologische Bücherei 53; München: C. Kaiser 1974); D.H. Campbell, „The Identity of «egō» in Romans 7:7-25”, *Studia Biblica 1978. Sixth International Congress on Biblical Studies. III: Paper on Paul and Other New Testament Authors* (red. E.A. Livingston) (JSNTSup 3; Sheffield: Sheffield Academic Press 1980) 57-64; J. Lambrecht, *The Wretched „I” and Its Liberation. Paul in Romans 7 and 8* (Louvain Theological & Pastoral Monographs 14; Louvain: Peeters 1992); D.B. Garlington, *Faith, Obedience, and Perseverance. Aspects of Paul's Letter to the Romans* (WUNT II/79; Tübingen: Mohr Siebeck 1994) 111-112; M.A. Seifrid, „The subject of Rom 7:14-25”, *NovT* 34/4 (1992) 313-333; J.M. Cambier, „Le «Moi» dans Rom. 7”, *The Law of the Spirit in Rom 7 and 8* (red. J.-M. Cambier – B. Langley) (Rome: St Paul's Abbey 1976) 13-72; M.P. Middendorf, *The „I” in the Storm. A Study of Romans 7* (St. Louis, MO: Concordia Academic Press 1997); J.-N. Aletti, „Romans 7:7-25 and Galatians 5:17. Questions and Proposals”, *New Approaches for Interpreting the Letters of Saint Paul. Collected Essays: Rhetoric, Soteriology, Christology and Ecclesiology* (SubBi 43; Roma: Gregorian & Biblical Press 2012) 79-109.

⁵⁹ Por. Fitzmyer, *Romans*, 463-466; Moo, *The Epistle to the Romans*, 424-431; Witherington – Hyatt, *Paul's Letter to the Romans*, 179-196; Jewett – Kotansky, *Romans*, 441-445; Cranfield,

- 1) „Ja” autobiograficzne – opisuje doświadczenie Pawła z czasów młodości, spotkanie z Prawem, który przytłoczyło go swymi wymogami i doprowadziło do nawrócenia pod Damazkiem⁶⁰;
- 2) „Ja” psychologiczne – opisuje doświadczenie młodego chłopca przechodzącego w wiek dorosły i mierzącego się z wymogami Prawa;
- 3) „Ja” Adama – opisuje doświadczenie rodzaju ludzkiego mierzącego się z wymaganiami Prawa⁶¹;
- 4) „Ja” Izraela – opisuje doświadczenie Izraela po otrzymaniu Prawa na Synaju⁶²;
- 5) „Ja” chrześcijańskie – opisuje doświadczenie chrześcijanina mierzącego się z wymaganiami nowego życia w Chrystusie (Augustyn, Tomasz z Akwinu, Luter, Kalwin, Melanchton)⁶³.

A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans, 342-347; Schreiner, *Romans*, 359-365, 379-392.

- ⁶⁰ Por. R.R.H. Gundry, „The Moral Frustration of Paul before His Conversion: Sexual Lust in Romans 7:7-25”, *Pauline Studies. Essays Presented to Professor F.F. Bruce on His 70th Birthday* (red. F.F. Bruce – D.A. Hagner – M.J. Harris) (Exeter – Grand Rapids, MI: Paternoster; Eerdmans 1980) 229; Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 345; A.F. Segal, *Paul the Convert. The Apostolate and Apostasy of Saul the Pharisee* (New Haven: Yale University Press 1990) 225; Schreiner, *Romans*, 365; Barrett, *The Epistle to the Romans*, 134-135; Jewett – Kotansky, *Romans*, 440-445; Lambrecht, *The Wretched „I” and Its Liberation*, 90; J.N. Aletti, „Romans 7,7-25: Rhetorical Criticism and Its Usefulness”, *SEA* 61 (1996) 90-91; Moo, *The Epistle to the Romans*, 431, 447-448; Dunn, *Romans 1–8*, 382-383.
- ⁶¹ Por. S. Lyonnet, „L’histoire du salut selon le chapitre 7 de l’épître aux Romains”, *Bib* 43/2 (1962) 117-151; R. Schnackenburg, „Römer 7 in Zusammenhang des Römerbriefes”, *Jesus und Paulus. Festschrift für Werner Georg Kummel zum 70. Geburtstag* (red. E.E. Ellis – E. Grässer) (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1975) 293-294; J.A. Ziesler, „The Role of the Tenth Commandment in Romans 7”, *JSNT* 33 (1988) 45; Dunn, *Romans 1–8*, 378-384; T. Laato, *Paul and Judaism. An Anthropological Approach* (SFSHJ 115; Atlanta, GA: Scholars 1995) 170-175; D.B. Garlington, „Romans 7:14-25 and the Creation Theology of Paul”, *TrinJ* 11/2 (1990) 207-210; B.W. Longenecker, *Eschatology and the Covenant. A Comparison of 4 Ezra and Romans 1–11* (JSNTSup 57; Sheffield: Sheffield Academic Press 1991) 237-239; Seifrid, „The subject of Rom 7:14-25”, 149; Barrett, *The Epistle to the Romans*, 134-135; Witherington, 179, 187-190; P.J. Achtemeier, *Romans* (Interpretation; Atlanta: John Knox Press 1985) 122; H. Lichtenberger, *Das Ich Adams und das Ich der Menschheit. Studien zum Menschenbild in Römer 7* (WUNT II/164; Tübingen: Mohr Siebeck 2004) 107-186; C. Grappe, „Qui me délivrera de ce corps de mort? l’esprit de vie! Romains 7,24 et 8,2 comme éléments de typologie adamique”, *Bib* 83/4 (2002) 472-492.
- ⁶² Por. W. Russell, „Insights from Postmodernism’s Emphasis on Interpretive Communities in the Interpretation of Romans 7”, *JETS* 37/4 (1994) 523; B. Byrne, *Romans* (SP 6; Collegeville, MN: Liturgical Press 1996) 218; Barrett, *The Epistle to the Romans*, 134-135; J. Lambrecht, „Man before and without Christ. Romans 7 and Pauline Anthropology”, *LS* 5 (1974) 18-33; M.W. Karlberg, „Israel’s History Personified: Romans 7:7-13 in Relation to Paul’s Teaching on the «Old Man»”, *TrinJ* 7/1 (1986) 68-69; Moo, *The Epistle to the Romans*, 431, 447-448 (Paul’s solidarity with Israel).
- ⁶³ Por. Barrett, *The Epistle to the Romans*, 137-144; Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 341-347, 355-370; Dunn, *Romans 1–8*, 387-399, 403-412; D. Wenham, „The Christian Life: A Life of Tension? A Consideration of the Nature

Wymienione powyżej opcje interpretacyjne mogą także łączyć się między sobą (np. „ja” biograficzne z „ja” Adama lub z „ja” chrześcijańskim), prowadząc do kolejnych wariantów⁶⁴. Zamiast wdawać się w bezpośrednią polemikę z każdą z propozycji, skupmy się na dwóch elementach, które pomogą nam określić podmiot mówiący („ja”) oraz jego odbiorców. Pierwszym elementem jest forma, w jakiej zwraca się do swych adresatów apostoł w Rz 5–8, drugim zaś – użyte w rozdziale siódmym słownictwo.

Rozpoczynając od Pawłowych formuł, w Rz 5 dominuje 1 os. l.mn. „my”, którą Paweł opisuje wspólne doświadczenie usprawiedliwienia i daru nowego życia w Chrystusie, które stało się udziałem jego i wspólnoty, do której pisze. W Rz 6 „my”, którym apostoł opisuje wciąż wspólne doświadczenie zanurzenia w śmierć Chrystusa, przechodzi w komunikację „ja”–„wy”, kiedy apostoł wzywa słuchaczy do oddania się na służbę Bogu (6,11-14). Dalej w Rz 6,15-23 dominuje już forma „ja”–„wy”, wzmacniająca wskazania etyczne od apostoła. Wspólnota powinna zerwać z zagrażającym jej grzechem.

Na początku rozdziału siódmego, który interesuje nas szczególnie, Paweł wciąż używa formy „ja”–„wy”, zwracając się do braci i do tych, którzy jak stwierdza, znają Prawo (7,1). Dalej mówić będzie o uwolnieniu się od reżimu Prawa i przyłgnięciu do Chrystusa wyzwalającego od grzechu i śmierci (7,1-3). W kolejnej części rozdziału spodziewalibyśmy się wezwań opartych na formule „ja”–„wy”, tak jak w Rz 6,15-23. Nic takiego jednak nie następuje.

Zamiast ostrzec słuchaczy przed poddawaniem się w niewolę Prawa, Paweł przechodzi do monologu i stawiając siebie w pozycji jedyne mówiącego („ja”), opisuje fatalne konsekwencje tegoż poddania we „własnym” życiu. Apostoł wyznaje, że nie znał grzechu, dopóki nie pojawiło się Prawo (7,7). Grzech wzbudził w nim pożądanie (7,8). Po pojawieniu się Prawa Paweł doświadczył mocy grzechu i śmierci (7,9-10). Grzech uwiódł go i zadał mu śmierć przez Prawo (7,11.14). Apostoł stwierdza, że nie rozumie tego, co czyni, i nie czyni tego, co chce (7,15-16). W jego ciele nie mieszka dobro, ale grzech (7,18-20). Gdy chce czynić dobro, narzuca mu się zło (7,21). Dostrzega w sobie walkę pomiędzy

of Christian Experience in Paul”, *Pauline Studies. Essays Presented to Professor F.F. Bruce on His 70th Birthday* (red. F.F. Bruce – D.A. Hagner – M.J. Harris) (Exeter – Grand Rapids, MI: Paternoster; Eerdmans 1980); D.S. Dockery, „Romans 7:14-25: Pauline tension in the Christian life”, *Grace Theological Journal* 2/2 (1981) 239-257; J.M. Espy, „Paul’s «Robust Conscience» Re-Rxamined”, *NTS* 31/2 (1985) 171-175; Garlington, *Faith, Obedience, and Perseverance*, 110-143; R.H. Mounce, *Romans* (The New American Commentary 27; Nashville, TN: Broadman & Holman 1995) 167-168; Schreiner, *Romans*, 390; Laato, *Paul and Judaism*, 109-145; L. Thurén, *Derhetorizing Paul. A Dynamic Perspective on Pauline Theology and the Law* (WUNT II/124; Tübingen: Mohr Siebeck 2000) 117-126; J.F. Hart, „Paul as weak in faith in Romans 7:7-25”, *BS* 170/679 (2013) 317-343.

64 Por. Aletti, „Romans 7:7-25 and Galatians 5:17”, 81.

wewnętrznym człowiekiem, który ma upodobanie w Bożym Prawie, a grzechem mieszkającym w jego ciele, który podporządkowuje go swojemu prawu (7,22-23).

Paweł nazywa się ostatecznie nieszczęśliwym (*talaipōros*), który oczekuje wyzwolenia z ciała, prowadzącego do śmierci (7,24). „Ja”, które się tu pojawia, można uznać za cechę diatryby, fikcyjnego dialogu, który Paweł prowadzi, wcielając się w postać rozdartą pragnieniem wypełnienia Prawa, ale wciąż pozostaje pytanie, kto się za nią ukrywa⁶⁵. Ci, którzy od rozdziału szóstego słyszą „ja” apostoła pouczającego wspólnotę, byłiby skłonni skojarzyć „ja” z Rz 7,7-25 z samym Pawłem⁶⁶. „Ja” apostołskie pojawia się także na początku rozdziału ósmego, przemawiając bardzo osobiście do każdego wierzącego: „Prawo Ducha wyzwoliło cię spod prawa grzechu i śmierci” (8,2). Dalej, poza krótkim użyciem formuły „ja” – „wy” (Rz 8,9-11), w rozdziale ósmym apostoł będzie znów przemawiał przez „my”, w którym spotyka się doświadczenie jego i wspólnoty obdarzonej Duchem, spodziewającej się przyszłej chwały i nierozzerwalnie związanej z Chrystusem.

Użycie formy „ja”, która w całym Rz 5–8 służy do napominania wierzących i podkreśla różnicę między życiem w Chrystusie i życiem w grzechu, sugerowałoby raczej fakt, że za „ja” w Rz 7,7-25 nie stoi sam apostoł, a przynajmniej, że nie utożsamia się on całkowicie z podmiotem mówiącym⁶⁷. Niektórzy twierdzą, że stoi za nim nie tyle Paweł chrześcijanin, ile Paweł faryzeusz sprzed okresu spotkania z Chrystusem. Hipoteza autobiograficzna została poważnie osłabiona przez Wernera Kümmela⁶⁸, za którego intuicjami podążyła spora grupa badaczy, oraz przez słynne stwierdzenie Kirstera Stendahla sugerującego, że czytanie Pawła przez pryzmat jego faryzejskiej przeszłości mówi więcej o „introspektywnej świadomości ludzi Zachodu” niż o samym apostołe⁶⁹. Mimo to Robert Jewett i Douglas Moo zwracają uwagę na fakt, że hipoteza autobiograficzna wraca znów w przepracowanej formie⁷⁰. Troels Engberg-Pedersen dowodzi wręcz, że współczesne badania ponad racjonalną wątpliwość dowiodły, że w Rz 7,7-25

⁶⁵ Na styl diatrybiczny w Rz 7 wskazuje Schreiner, *Romans*, 358; Barrett, *The Epistle to the Romans*, 131.

⁶⁶ Por. Jewett – Kotansky, *Romans*, 445.

⁶⁷ Por. Barrett, *The Epistle to the Romans*, 143; Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 342-343. Przeciwnie Schreiner, *Romans*, 356-357.

⁶⁸ Zob. Kümmel, *Römer 7 und Das Bild des Menschen im Neuen Testament*. Według autora trudno wyobrazić sobie moment, w którym Paweł nie znalazłby Prawa, o czym mówi w Rz 7,9, skoro dzieci żydowskie były weń wprowadzane od najwcześniejszych lat. Dodatkowo, w innych miejscach w swoich listach Paweł nigdy nie daje do zrozumienia, że zmagął się z wymogami prawa. Wręcz przeciwnie chlubi się ich skrupulatnym przestrzeganiem (pro. Ga 1,13-14; Flp 3,4-6). Zob. krytykę Kümmela w Espy, „Paul’s «Robust Conscience» Re-Rxamined”, 161-188; Aletti, „Romans 7,7-25: Rhetorical Criticism and Its Usefulness”, 89.

⁶⁹ Por. K. Stendahl, „The Apostle Paul and the Introspective Conscience of the West”, *HTR* 56 (1963) 199-215.

⁷⁰ Por. Jewett – Kotansky, *Romans*, 444-445; Moo, *The Epistle to the Romans*, 444.

Paweł mówi z punktu widzenia chrześcijanina opisującego swoją żydowską przeszłość⁷¹, zaś sam Jewett widzi tu Pawła zelotę, którego wierność Prawu doprowadziła do wystąpienia przeciw Mesjaszowi⁷².

Można zgodzić się z tymi, którzy twierdzą, że w Rz 7,7-25 Paweł dopuszcza do głosu swoje doświadczenie z okresu faryzejskiego. To jednak nie wyczerpuje bogactwa treści, które znajdujemy w wypowiedziach „ja”. Paweł, poprzez prozopopeję w sugestywny sposób kreuje postać, z którą może się utożsamiać szerszy niż tylko żydowski krąg odbiorców⁷³. Otwartą interpretację „ja” w Rz 7,7-25, w którym może odnaleźć się zarówno Żyd, jak poganin, podkreśla pojawiające się w tym rozdziale słownictwo⁷⁴. Już w Rz 7,1 pojawia się *nomos* bez rodzajnika, mogące oznaczać prawo w ogóle, prawo rzymskie lub Prawo żydowskie. Na to drugie wydaje się wskazywać kontekst 7,1-6, tak że można stwierdzić że w w Rz 7,1-13 Paweł zwraca się przede wszystkim do znajdujących Prawo rodaków⁷⁵. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, aby w doświadczeniu ludzkim opisanym ogólnym terminem *nomos* odnaleźli się także poganie⁷⁶. W drugiej części argumentacji Pawła, choć nie znikają odniesienia do Prawa (7,14.16.21.22.23), pojawia się także uniwersalny język zła i dobra (7,16.18.19.21)⁷⁷. Prócz Żyda, do którego apostoł mógł odnosić się wcześniej, pojawia się odniesienie do Greka, wyznawcy hellenistycznych religii czy szkół filozoficznych, który doświadcza radykalnej niemocy w czynieniu dobra. Ciesny i zaprzędany w niewolę grzechu nie rozumie tego, co czyni, i nie czyni tego, co chce (7,14-15). Za jego czyny odpowiada odtąd mieszkający w nim nowy tyraniczny pan,

71 Por. T. Engberg-Pedersen, „The Reception of Graeco-Roman Culture in the New Testament: The Case of Romans 7.7–25”, *The New Testament as Reception* (red. M. Müller – H. Tronier) (JSNTSup 230; London – New York: Sheffield Academic Press 2002) 37.

72 Por. Jewett – Kotansky, *Romans*, 444-445.

73 W podobny sposób funkcjonuje także „ja” w psalmach i w Qumrańskich *Hodayot* (1QH 2,7-30; 3,20-21; 4,30; 16,11). Por. Fitzmyer, *Romans*, 463; Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 343; Kümmel, *Römer 7 und Das Bild des Menschen im Neuen Testament*, 118-132; Stowers, „Romans 7:7-25 as a Speech-in-Character (prosōpopoiia)”, 180-202.

74 Por. Aletti, „The Rhetoric of Romans 5–8”, 294-308, zwł. 300; Aletti, „Romans 7:7-25 and Galatians 5:17”, 89-105. Zob. także Lambrecht, „Man before and without Christ”, 18-33.

75 Tak jak w innych miejscach w Liście do Rzymian (np. 2,12.13.14.23.25; 3,20.21.28.31), *nomos* bez rodzajnika może się odnosić do prawa żydowskiego, ale może także oznaczać prawo w ogóle. Za prawem żydowskim przemawia kontekst rozdziału siódmego (Rz 7,7.12). Por. Schreiner, *Romans*, 346; Barrett, *The Epistle to the Romans*, 126; Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 333; Moo, *The Epistle to the Romans*, 410; Dunn, *Romans 1–8*, 359. Fitzmyer opowiada się za prawem ogólnym pojęciu lub prawem rzymskim.

76 Pace Fitzmyer, który opowiada się za prawem w ogólnym pojęciu lub prawem rzymskim. Por. Fitzmyer, *Romans*, 455-456.

77 Fitzmyer, *Romans*, 463, mówi o Torze, która schodzi na plan dalszy, ustępując tu miejsca wizji antropologicznej. Zob. także Witherington – Hyatt, *Paul's Letter to the Romans*, 199-205 wskazujący na grecko-rzymskie motywy w Rz 7,14-25.

grzech (Rz 7,17-20)⁷⁸. Z ust poddanego prawu grzechu, czy to Żyda, czy poganina, wyrwa się ostatecznie dramatyczny okrzyk: „Nieszczęsny ja człowiek! Któż mnie wyzwoli z tego ciała, «co wie dzie ku» tej śmierci?” (Rz 7,25).

Czy jednak w opisanym tu doświadczeniu nie mogą się odnaleźć chrześcijańscy słuchacze Pawła? Jak widzieliśmy powyżej, wielu badaczy udziela na to pytanie twierdzącej odpowiedzi. Argumenty, jakie można by przytoczyć na jej poparcie, są następujące⁷⁹:

- 1) Dominujący w Rz 7,14-25 czas terażniejszy wskazuje na obecną kondycję słuchaczy.
- 2) Zamykająca fraza 7,25b, która następuje po dziękczynieniu za Chrystusa (7,25a) („Tak więc umysłem służę Prawu Bożemu, ciałem zaś – prawu grzechu”), sugeruje, że walka z grzechem toczy się w chrześcijaństwie⁸⁰.
- 3) Stwierdzenia o „upodobaniu w pełnieniu woli Bożej” (Rz 7,22) mogą pochodzić tylko od Żyda albo chrześcijanina, raczej trudno je powiązać z poganinem.
- 4) Rz 7,14-25 ukazuje wciąż jeszcze niekompletne życie łaski w chrześcijaństwie, które czeka na swoją pełnię w Królestwie. Wskazuje na to czas przyszły w Rz 7,24.
- 5) Rz 7 czytany w kontekście rozdziałów 5–8 w istocie opisuje zmaganie o nowe życie w chrześcijaństwie.
- 6) Wskazuje się na pokrewieństwo myśli między Rz 7,14-25 i Ga 5,16-18, gdzie także mowa jest o życiu według ciała i życiu według Ducha prowadzonym przez chrześcijanina.
- 7) Ostatni z argumentów ma charakter egzystencjalny: wielu chrześcijan odnajduje się w Pawłowych słowach na temat niemożności sprostania wymogom nowego życia w Chrystusie.

Argumenty tu wymienione różnią się wagą i charakterem. Czas terażniejszy w Rz 7 ma na celu zaangażowanie słuchaczy i tym żywszy przekaz, niekoniecznie musi odnosić się do ich stanu. Dalej, poszukiwanie woli Bożej charakteryzuje tak Żydów, jak bojących się Boga pogan, zaś kontekst Ga 5,16-18 nie ukazuje chrześcijan będących pod władzą grzechu⁸¹. Najpoważniejszy argument przemawiający za chrześcijańskim podmiotem „ja” to następujące po okrzyku dziękczynienia za Chrystusa (7,25a) stwierdzenie, że podmiot umysłem służy Bogu, zaś ciałem – grzechowi (7,25b). Można na niego odpowiedzieć, stwierdzając, że 7,25a dobrze wpisuje się w dramatyczną, czekającą na rozwiązanie

⁷⁸ Na temat personifikacji grzechu u Pawła, zob. G. Röhser, „Paulus und die Herrschaft der Sünde”, *ZNW* 103/1 (2012) 93-105.

⁷⁹ Por. Schreiner, *Romans*, 379-384; Moo, *The Epistle to the Romans*, 446.

⁸⁰ Por. Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 369.

⁸¹ Zob. szczegółowe porównanie obu fragmentów w Aletti, „Romans 7:7-25 and Galatians 5:17”, 84-91.

sytuację opisaną w Rz 7,14-25. To okrzyk radości, który antycypuje już to, co Paweł powie w Rz 8,1, i po którym wraca jeszcze na chwilę do opisu obecnego stanu rozdartego człowieka⁸².

Przeciwko chrześcijańskiej interpretacji Rz 7,7-25 przemawia zdecydowanie fakt, że podmiot tu opisany pozostaje pod władzą grzechu (7,14), a nawet jest jego więźniem (7,15-20.23), podczas gdy w Rz 6 Paweł opisuje wierzących wyzwolonych z jego niewoli (w. 2.6.11.18-22)⁸³. Stan rozdarcia opisany w rozdziale siódmym także wychodzi znacznie poza sytuację chrześcijanina, który co prawda zмага się z grzechem, ale nie jest przezeń tak dramatycznie poniżonym i zwyciężonym⁸⁴. W chrześcijaństwie nie walczy ze sobą dwóch ludzi, grzesznik i święty, ponieważ jest on świętym i dzieckiem Boga. Napięcie, które w nim widać, dotyczy raczej tego, że nowe życie nie może się w nim wciąż w pełni objawić⁸⁵.

Jeśli w Rz 7,7-25 Paweł nie mówi o chrześcijaństwie, jak zinterpretować miejsce tej dramatycznej jednostki w argumentacji dotyczącej nowego życia wierzących? Po pierwsze, musimy dostrzec tu konsekwentnie realizowane przez Pawła porównanie między Adamem i człowiekiem w Chrystusie, które zostało zarysowane w Rz 5,12-21. Jean-Noël Aletti i Andrzej Gieniusz zauważają dodatkowo zapowiedź tego udratyzowanego porównania w Rz 7,4-6⁸⁶:

- a (7,5): ciało, grzech, życie pod Prawem
- b (7,6): nowe życie
- A (7,7-25): ciało, grzech, życie pod Prawem
- B (8,1-30): nowe życie

Paweł na zasadzie kontrastu ukazuje w Rz 7,7-25 nowe życie w Chrystusie na tle starego, opartego na uczynkach i podporządkowanego Prawu życia Żydów i pogan. Równocześnie przez wprowadzenie tegoż porównania ostrzega wierzących przed powrotem do żydowskiego i pogańskiego stylu życia⁸⁷. Ostatecznie każdy bez wyjątku, kto o własnych siłach, własną sprawiedliwością czy

82 Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 466-467; Witherington – Hyatt, *Paul's Letter to the Romans*, 196.

83 Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 445.

84 Por. Aletti, „Romans 7:7-25 and Galatians 5:17”, 83-84.

85 Aletti zdecydowanie wyklucza interpretację chrześcijańską. Por. Aletti, „The Rhetoric of Romans 5–8”, 300, 304; Aletti, „Romans 7,7-25: Rhetorical Criticism and Its Usefulness”, 88-89. Podobnie Witherington – Hyatt, *Paul's Letter to the Romans*, 195-196, 203, zwracając uwagę na fakt, że jest to błąd, którego nigdy nie popełnili znający retorykę ojcowie greccy. Zob. także, Röhser, „Paulus und die Herrschaft der Sünde”, 84-93.

86 Zob. Aletti, „The Rhetoric of Romans 5–8”, 300; Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 43.

87 Aletti, „Romans 7:7-25 and Galatians 5:17”, 105-109 czyta prozopopeję w Rz 7,7-25 jako wyraz solidarności chrześcijan z rozdartą przez grzech ludzkością. Będąc w Chrystusie, zdają oni sobie sprawę z tragicznego położenia tych, którzy znajdują się poza obszarem jego łaski.

filozofią życia, podejmuje wysiłek zbawienia, doświadcza wewnętrznego rozdarcia pomiędzy słabością i Bożym Prawem, którego nie jest w stanie wypełnić. Konkludując, drugim zasadniczym wrogiem nowego życia w Rz 7 jest niewola samosprawiedliwości i samozbawienia, zbawienia przez uczynki, niemożliwego do osiągnięcia ludzkimi siłami.

2.3. Zagrożenie trzecie: cierpienie i „marność” tego świata (Rz 8,18-30)

Trzeci i ostatni obraz rysujący zagrożenie dla nowego życia w chrześcijaństwie odnajdujemy w rozdziale ósmym Listu do Rzymian. Tam, pośrodku opisu nowego życia z Ducha, widzimy stworzenie, które wciąż jęczy i wzdycha w bólach rodzenia (Rz 8,19-23)⁸⁸:

Bo stworzenie z upragnieniem oczekuje objawienia się synów Bożych. Stworzenie bowiem zostało poddane marność – nie z własnej chęci, ale ze względu na Tego, który je poddał – w nadziei, że również i ono zostanie wyzwolone z niewoli zepsucia, by uczestniczyć w wolności i chwale dzieci Bożych. Wiemy przecież, że całe stworzenie aż dotąd jęczy i wzdycha w bólach rodzenia. Lecz nie tylko ono, ale i my sami, którzy już posiadamy pierwsze dary Ducha, i my również całą istotą swoją wzdychamy, oczekując przybrania za synów – odkupienia naszego ciała

Znów musimy stwierdzić, że Paweł jest realistą. Nawet opisując życie chrześcijanina przeniknięte Duchem, nie powstrzymuje się od wzmianki o stworzeniu, które wciąż jeszcze oczekuje objawienia się synów Bożych. Całe stworzenie (*pasa hē ktisis*) oznacza tu świat materialny, kosmos, który pozostaje solidarny z ludzkim oczekiwaniem na objawienie się synów Bożych (8,23)⁸⁹. Został on poddany marność (*mataiotēs*), czyli cierpieniu, przemijaniu i zepsuciu z powodu tego, jak enigmatycznie stwierdza Paweł, który je poddał (*dia ton hypotaxonta*)⁹⁰.

⁸⁸ Na ten temat zob. A.-M. Dubarle, „Le Gémissement des créatures dans l'ordre divin du cosmos (Rom. 8,19-22)”, *RSPT* 38 (1954) 445-465; J. Lambrecht, „The Groaning Creation. A Study of Rom 8:18-30”, *LS* 15 (1990) 3-18; L.J. Braaten, „The Groaning Creation. The Biblical Background for Romans 8:22”, *BR* 50 (2005) 19-39.

⁸⁹ Por. Fitzmyer, *Romans*, 506; Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 411; Schreiner, *Romans*, 435. Na temat apokaliptycznego motywu upadku i odkupieniu natury, który Paweł wykorzystuje w Rz 8, zob. D.E. Gowan, „The Fall and Redemption of the Material World in Apocalyptic Literature”, *HBT* 7/2 (1985) 83-103.

⁹⁰ Niektórzy widzieli w „marność”, o której mówi tu Paweł, odniesienie do bożków pogańskich, które określa się tym samym słowem. Większość komentatorów odczytuje jednak *mataiotēs* w sensie, jaki to słowo przyjmuje w Księdze Koheleta. Wszechświat stworzony dla oddania Bogu chwały nie jest w stanie tego czynić. Ukazuje swoje pęknięcie, nieefektywność, niezdolność do wypełnienia postawionego przed nim celu. Por. Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 413; Jewett – Kotansky, *Romans*, 513. Gieniusz,

W tajemniczym poddającym komentatorzy dostrzegają podwójne odwołanie⁹¹. Po pierwsze Paweł może tu nawiązywać do historii z Rdz 3,15-17, a poddającym stworzenie marność jest Adam. Swoim grzechem skazał on świat stworzony na niezawinione cierpienie. Trudno jednak wyobrazić sobie, aby Adam, grzesząc, miał nadzieję, że stworzenie zostanie wyzwolone z niewoli zepsucia (8,21). Po drugie zatem tym, który poddaje świat zepsuciu, jest także Bóg, który wydając wyrok na grzeszny świat, czyni to w nadziei, że odzyska on swoją chwałę⁹².

Zepsuty świat to obraz, który diametralnie odbiega od ideologii rzymskiej wyrażonej choćby w rzeźbach powielanego w całym imperium *Ara Pacis*. Według tejże ideologii stworzenie przeżywa już swój złoty okres chwały i dobrobytu związanych z imperatorami dynastii augustiańskiej⁹³. Świat, w którym wciąż jeszcze mieści się sporo cierpienia, który wciąż czeka na pełnię odkupienia, jest wyzwaniem nie tylko dla ideologii imperialnej, ale także dla wiary i nadziei chrześcijanina. Paweł stwierdza to w Rz 8,18, mówiąc: „Sądzę bowiem, że cierpień teraźniejszych nie można stawiać na równi z chwałą, która ma się w nas objawić” (BT). W swojej dysertacji doktorskiej Andrzej Gieniusz zaproponował inne tłumaczenie tej frazy, które dobitniej jeszcze oddaje dramat nowego życia zmagającego się z „marnością” ludzkiego świata: „teraźniejsze cierpienia nie są w stanie zniweczyć przyszłej chwały, która ma się objawić wobec nas”⁹⁴. W interpretacji autora apostoł polemizuje tu z teologią deuteronomistyczną, która interpretuje cierpienie jako zapłatę za grzech i dowód oddalenia od Boga⁹⁵. Według Pawła stanowiłoby ono okazję do tego, aby wierzący doświadczyli potężnego wstawiennictwa Ducha, gwarantującego ich chwalebny przyszłość (8,26-27). Sam fakt jednak, że Paweł podejmuje temat niezawinionego cierpienia, sugeruje, że stanowi on wyzwanie dla nowego życia chrześcijanina. Cierpienie, wciąż obecne w ludzkiej rzeczywistości, przemawia przeciwko wierze w Bożą sprawiedliwość, w zmartwychwstanie i chwałę, która oczekuje zbawionych.

Z obrazu tego wyciągnąć można następujący wniosek: czas obecny to także czas jęku i wzdychania w bólach rodzenia, w którym wije się nie tylko materialne stworzenie, ale także wierzący, o których pisze Paweł w Rz 8,23-24⁹⁶. Także oni, posiadający już pierwsze dary Ducha, zmagają się z faktem cierpienia i kru-

Romans 8,18-30, 151-153 widzi tu odniesienie do absurdu, w którym obecny stan stworzenia wskazuje, że cierpi ono karę, a równocześnie jest niewinne.

91 Por. Fitzmyer, *Romans*, 507-508; Schreiner, *Romans*, 435.

92 W ten sposób Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, 414; Dunn, *Romans 1-8*, 470; Schreiner, *Romans*, 435; Fitzmyer, *Romans*, 508; Barrett, *The Epistle to the Romans*, 155.

93 Por. Jewett – Kotansky, *Romans*, 511, 517.

94 Zob. Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 89-100.

95 Zob. Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 110-111, 133, 237.

96 Na temat eschatologicznego wymiaru jęku stworzenia oczekującego na nowy świat, zob. Dunn, *Romans 1-8*, 472-473.

chości, który wydaje się przeczyć temu, że nowe życie jest już w nich obecne. Cierpienie odbija się także na wierzących, powodując ich słabość (*astheneia*) i nieefektywność w modlitwie, która wymaga wstawienia Ducha (8,26)⁹⁷. Oni wciąż jeszcze są częścią zepsutego ludzkiego świata, podlegając takim samym jak on prawom⁹⁸. Nowe życie nie jest w stanie rozwinąć się w pełni w środowisku, które od czasu pierwszych rodziców skażone jest grzechem. Ograniczeniem jest dla niego sam „poddany marności” świat. Przyjrząwszy się zagrożeniom, z jakimi nowe życie wciąż mierzy się w ochrzczonych, powróćmy teraz do obrazu Ducha Świętego, który pojawia się w Rz 8. W jaki sposób Duch odpowiada na zagrożenia nowego życia w chrześcijaństwie?

3. Duch i dynamizm nowego życia w chrześcijaństwie

W trakcie argumentacji, którą prześledziliśmy w Rz 5–8, Paweł z ogromnym realizmem rysuje przed adresatami swojego listu walkę i zmaganie, na jakie wystawione jest nowe życie w wierzących. Optymistyczna wizja, którą apostoł zawarł w rozdziale piątym, obrazuje potencjał, jaki ma w sobie łaska przychodząca w Chrystusie, potencjał, który musi zostać wydobyty i rozwinięty przez samych wierzących. Paweł akcentuje to dobitnie w rozdziale szóstym, w którym podkreśla ludzki wysiłek oderwania się od grzechu i oddania na służbę Bożej sprawiedliwości⁹⁹. Równocześnie jednak, jak przekonuje w rozdziale siódmym, żaden człowiek o własnych siłach nie jest w stanie zerwać z grzechem. Zatem, w jaki sposób apostoł wyobraża sobie chrześcijanina zdolnego do moralnego postępowania, do którego niezdolni byli Żydzi i poganie?

Odpowiedzi na to pytanie udziela Paweł w rozdziale ósmym, gdzie wskazuje na potężnego sprzymierzeńca, jakiego wierzący zyskuje w postaci Ducha Chrystusa¹⁰⁰. Rozdział ten przynosi rozwiązanie dramatu, jakim jest historia

⁹⁷ Zob. Fee, *God's Empowering Presence*, 579. Podobnie Jewett – Kotansky, *Romans* 522. Fitzmyer interpretuje słabość jako śmiertelność i skłonność grzesznego ciała. Zob. Fitzmyer, *Romans*, 517. Dunn widzi w niej uwarunkowanie istnieniem w tym świecie, stworzonosc („creaturliness”). Zob. Dunn, *Romans 1–8*, 477. Podobnie Moo, *The Epistle to the Romans*, 523; Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 212-214.

⁹⁸ Na temat napięcia pomiędzy „już” i „jeszcze nie” w argumentacji Pawła, zob. Fee, *God's Empowering Presence*, 571.

⁹⁹ Na temat żydowskiego i grecko-rzymskiego podłoża myśli Pawła o Bożej niewoli zob. J.K. Goardrich, „From Slaves of Sin to Slaves of God. Reconsidering the Origin of Paul's Slavery Metaphor in Romans 6”, *BBR* 23/4 (2013) 509-530.

¹⁰⁰ Por. Schreiner, *Romans*, 248. Na temat Rz 8 i roli Ducha zob. M.L. Loane, *The Hope of Glory. An Exposition of the Eighth Chapter in the Epistle to the Romans* (London: Hodder & Stoughton 1968) 11-74; S. Lyonnet, „Christian Freedom and the Law of the Spirit According to Paul”, *The Christian Lives by the Spirit* (red. I. de La Potterie – S. Lyonnet) (Staten Island, NY: Alba House 1971) 145-174; P. von der Osten-Sacken, *Römer 8 als Beispiel paulinischer Soteriologie*

nowego życia w ludzkim świecie. Na czym polega działanie Ducha prowadzącego do wzrostu nowego życia w chrześcijaństwie? Spróbujmy je ująć paralelnie do wcześniejszych zagrożeń. Wzrost nowego życia to dar i działanie Ducha, który przynosi chrześcijaninowi potrzebne wyzwolenie:

1. Po pierwsze, Duch wyzwala wierzącego spod panowania grzechu i przeprowadza pod władzę Chrystusa. Paweł pisze o tym przejściu już w Rz 6, lecz dopiero teraz przedstawia osobę odpowiedzialną za cały proces. Duch umożliwia oderwanie się od pożądań ciała, które są synonimem grzechu, i podążanie za wolą Bożą, którą On objawia i uosabia (8,13)¹⁰¹. Grzech może, co prawda, wciąż działać w chrześcijaństwie, ale tylko, jak sugeruje Paweł w Rz 8,5, w jego ciele, w słabej dotkniętej grzechem naturze, nie dominując już i nie zniewalając ludzkiego „ja”, jak miało to miejsce w Rz 7¹⁰². Troską Ducha jest trwała przyjaźń i pokój z Bogiem, o której Paweł pisał w Rz 5 (por. Rz 8,6). Dzięki Duchowi w wierzących zamieszkuje Chrystus (Rz 8,9-10), a oni sami mogą nazywać się synami Bożymi (Rz 8,14-17)¹⁰³.

2. Po drugie, Duch uwalnia chrześcijanina od zależności od Prawa i własnej, czysto ludzkiej sprawiedliwości. Dla tych, którzy żyją w Chrystusie, nie ma już potępienia wynikającego z Prawa (Rz 8,1). Wyzwalające Prawo Ducha, o którym Paweł mówi w Rz 8,2, to według Fitzmyera, swego rodzaju oksymoron podkreślający sprzeczność istniejącą między wysiłkiem zbawienia przez uczynki i Duchem¹⁰⁴. Duch wyzwala z ludzkiego dążenia do samozbawienia, które ostatecznie prowadzi do grzechu i śmierci.

W Rz 8,4 Paweł stwierdza, że ci, którzy postępują według Ducha, są w stanie wypełnić przykazania Prawa¹⁰⁵. W Rz 8,5-11 pojawia się język mówiący wręcz o nowym sposobie bytowania chrześcijanina, *ontes... kata pneuma*, który prowadzi do życia i pokoju¹⁰⁶. On wyzwala wierzących z ducha niewoli (Rz 8,15), mentalności naznaczonej strachem i lękiem o zbawienie zdobywane własnym wysiłkiem (Rz 7,7-25)¹⁰⁷. Duch wspomaga świadectwo chrześcijanina

(FRLANT 112; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1975); H. Paulsen, *Überlieferung und Auslegung in Römer 8* (WMANT 43; Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1974); J.W. Yates, III, *The Spirit and Creation in Paul* (WUNT II/251; Tübingen: Mohr Siebeck 2008) 125-172; M. Christoph, *Pneuma und das neue Sein der Glaubenden. Studien zur Semantik und Pragmatik der Rede von Pneuma in Röm 8* (Frankfurt: Peter Lang 2005).

¹⁰¹ Por. Yates, III, *The Spirit and Creation in Paul*, 152.

¹⁰² Por. Fitzmyer, *Romans*, 488.

¹⁰³ Por. S. Eastman, „Oneself in Another. Participation and the Spirit in Romans 8”, *„In Christ” in Paul. Explorations in Paul’s Theology of Union and Participation* (red. M.J. Thate – K.J. Vanhoozer – C.R. Campbell) (WUNT II/384; Tübingen: Mohr Siebeck 2014) 103-125.

¹⁰⁴ Por. Fitzmyer, *Romans*, 482.

¹⁰⁵ Por. R.J. Dillon, „The Spirit as Taskmaster and Troublemaker in Romans 8”, *CBQ* 60/4 (1998) 690; H. Giesen, „Befreiung des Gesetzes aus der Sklaverei der Sünde als Ermöglichung der Gesetzeserfüllung (Röm 8,1-4)”, *BZ* 53/2 (2009) 179-211.

¹⁰⁶ Por. Schreiner, *Romans*, 411-412.

¹⁰⁷ Por. Fitzmyer, *Romans*, 499.

(*symmartyreō*) i przypomina, że niezależnie od własnej sprawiedliwości pozostaje on dzieckiem Bożym (Rz 8,16). On także modli się w wierzących, przychodząc z pomocą ich słabości (8,26) i wstawiając się za nimi zgodnie z wolą Bożą (8,27). Siła, aby prowadzić święte życie, nie wynika z chrześcijańskiej determinacji i samoświadomości, ale z Ducha, z którym wierzący współpracuje¹⁰⁸.

3. Po trzecie wreszcie, Duch może ocalić chrześcijanina od rozpacz i bezowocnego cierpienia, które charakteryzują ten świat. Dzięki Duchowi niezawinione cierpienia wierzących zamieniają się w bóle rodzenia, oczekiwanie przyszłej chwały, w modlitwę i doświadczenie potężnego wstawiennictwa Tego, który ma przystęp do serca samego Boga (Rz 8,18-27)¹⁰⁹. Wołanie stworzenia, chrześcijańska nadzieja oraz Duch dają świadectwo o Królestwie oczekującym synów Bożych. Królestwo Boże i nowe życie są wciąż w stadium rozwoju, oczekując na pełną realizację Bożych obietnic. W tym czasie Duch wspomaga udręczone grzechem i cierpieniem stworzenie, aby nie straciło nadziei na przyszłą chwałę, która ma się w nim objawić¹¹⁰. Duch przekonuje stworzenie, że pewnego dnia zostanie ono definitywnie wyzwolone z zepsucia grzechu. (por. *futurum* Rz 8,21). Bóle rodzenia, jakie cierpi w obecnym czasie, to bóle w których rodzi się nowe życie i nowy świat (Rz 8,22).

Konkludując, Duch nie czyni nic innego, jak tylko wprowadza chrześcijanina w dynamizm życia Ukrzyżowanego i Zmartwychwstałego. Żyć w Chrystusie znaczy tyle co żyć pod przewodnictwem Ducha (8,1), którego dawcą jest sam Zmartwychwstały (8,2). Kto nie ma Ducha, nie należy do Chrystusa (Rz 8,9). Duch Zmartwychwstałego w dniu ostatecznym da wierzącym udział w pełni nowego życia, prowadząc ich do zmartwychwstania (Rz 8,11). Tak jak zostali oni stworzeni na obraz i podobieństwo Boże, tak dzięki Duchowi staną się na nowo na obraz i podobieństwo (*eikōn*) Chrystusa (Rz 8,29).

4. Zakończenie

Analiza retoryczna pozwala nam dostrzec spójność argumentacji Pawła w Rz 5–8. W rozdziałach tych Paweł podejmuje dojrzałą refleksję nad tematem nowego życia, które wierzący otrzymuje poprzez przyjęcie usprawiedliwienia w Chrystusie. W *exordium* (Rz 5,1-11) apostoł opisuje dar jako przychodzący w zadziwiającej obfitości, co wypukla jeszcze *narratio* (5,12-20) ukazujące go na tle grzechu Adama. W Rz 5,20-21 z kolei Paweł stawia tezę na temat zwycięstwa łaski

¹⁰⁸ Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 495-496.

¹⁰⁹ Por. Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 287.

¹¹⁰ Por. Moo, *The Epistle to the Romans*, 536.

i życia wobec grzechu i śmierci związanych z reżimem Prawa, którego doświadczają wierzący. Porównanie między życiem w Chrystusie i życiem w Adamie zapoczątkowane w Rz 5,12-21 towarzyszyć będzie całej argumentacji apostoła w Rz 5–8. Wraz z nim Paweł rozwija jednak realistyczną wizję nowego życia, które narażone jest na trzy niebezpieczeństwa: 1) niebezpieczeństwo trwania w grzechu (Rz 6), 2) niebezpieczeństwo samousprawiedliwienia wynikające z poddania się Prawu (Rz 7,7-25) oraz 3) niebezpieczeństwo utraty nadziei w starciu z „marnością” tego świata i niezawinionym cierpieniem wierzących (Rz 8,18-30). We wszystkich tych momentach kluczową okazuje się obecność i pomoc Ducha, którego apostoł wprowadza w Rz 8. To On uzdalnia wierzących do moralnego postępowania, wyzwala z niewoli Prawa oraz daje nadzieję wobec wciąż jeszcze naznaczonej cierpieniem i ograniczonością perspektywy doczesnej. Dzięki Duchowi chrześcijanin już dziś żyje nowym życiem w Chrystusie. Ostatecznie jednak otrzymuje je jako *aparchē* (8,23), jako pierwsze dary, które zwiastują pełnię Królestwa¹¹¹. Nowe życie zostaje w wierzącym złożone jak ziarno gorczycy, z nadzieją, że dzięki współpracy z Duchem Chrystusa rozrośnie się w potężne drzewo.

Bibliografia

- Achtemeier P.J., *Romans* (Interpretation; Atlanta: John Knox Press 1985).
- Aletti J.N., „Romans 7,7-25: Rhetorical Criticism and Its Usefulness”, *Svensk Exegetisk Årsbok* 61 (1996) 77-95.
- Aletti J.N., „The Rhetoric of Romans 5–8”, *The Rhetorical Analysis of Scripture. Essays from the 1995 London Conference* (red. S.E. Porter – T.H. Olbricht) (JSNTSup 146; Sheffield: Sheffield Academic Press 1997) 294-308.
- Aletti J.N., *God's Justice in Romans. Keys for Interpretating the Epistle to the Romans* (SubBi 37; Rome: Gregorian & Biblical Press 2010).
- Aletti J.N., *New Approaches for Interpreting the Letters of Saint Paul. Collected Essays: Rhetoric, Soteriology, Christology and Ecclesiology* (SubBi 43; Roma: Gregorian & Biblical Press 2012).
- Aletti J.-N., „Romans 7:7-25 and Galatians 5:17. Questions and Proposals”, *New Approaches for Interpreting the Letters of Saint Paul. Collected Essays: Rhetoric, Soteriology, Christology and Ecclesiology* (SubBi 43; Roma: Gregorian & Biblical Press 2012) 79-109.
- Aletti J.-N., „Romans 8. The Incarnation and Its Redemptive Impact”, *New Approaches for Interpreting the Letters of Saint Paul. Collected Essays: Rhetoric, Soteriology, Christology and Ecclesiology* (SubBi 43; Roma: Gregorian & Biblical Press 2012) 111-138.
- Barrett C.K., *The Epistle to the Romans* (Black's new testament commentaries 6; London: Hendrickson Publisher ²1991).

¹¹¹ Por. Fitzmyer, *Romans*, 510. Na temat filologiczno-retorycznej interpretacji *aparchē* zob. Gieniusz, *Romans 8,18-30*, 196-200.

- Bartnicki R., *Ewangelie synoptyczne. Geneza i interpretacja* (Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2012).
- Bornkamm G., *Early Christian Experience* (New York: Harper & Row 1969).
- Braaten L.J., „The Groaning Creation. The Biblical Background for Romans 8:22”, *Biblical Research* 50 (2005) 19-39.
- Bultmann R. – Ogden S.M., *Existence and Faith. Shorter Writings of Rudolf Bultmann* (New York: Meridian Books 1960).
- Byrne B., *Romans* (SP 6; Collegeville, MN: Liturgical Press 1996).
- Cambier J.M., „Le «Moi» dans Rom. 7”, *The Law of the Spirit in Rom 7 and 8* (red. J.-M. Cambier – B. Langley) (Rome: St Paul’s Abbey 1976) 13-72.
- Campbell D.H., „The Identity of «egō» in Romans 7,7-25”, *Studia Biblica 1978. Sixth International Congress on Biblical Studies, vol. 3: Paper on Paul and Other New Testament Authors* (red. E.A. Livingston) (JSNTSup 3; Sheffield: Sheffield Academic Press 1980) 57-64.
- Christoph M., *Pneuma und das neue Sein der Glaubenden. Studien zur Semantik und Pragmatik der Rede von Pneuma in Röm 8* (Frankfurt: Peter Lang 2005).
- Cranfield C.E.B., *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans. Introduction and Commentary on Romans I–VIII* (ICC; Edinburgh: T & T Clark 2004).
- Czerski J., *Metody interpretacji Nowego Testamentu* (Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego 1997).
- Dillon R.J., „The Spirit as Taskmaster and Troublemaker in Romans 8”, *Catholic Biblical Quarterly* 60/4 (1998) 682-702.
- Dockery D.S., „Romans 7:14-25: Pauline tension in the Christian life”, *Grace Theological Journal* 2/2 (1981) 239-257.
- Dubarle A.-M., „Le Gémissement des créatures dans l’ordre divin du cosmos (Rom. 8,19-22)”, *Revue Des Sciences Philosophiques et Thologiques* 38 (1954) 445-465.
- Dunn J.D.G., *Romans 1–8* (WBC 38A; Dallas, TX: Word Books 1988).
- Eastman S., „Oneself in Another. Participation and the Spirit in Romans 8”, „*In Christ*” in *Paul. Explorations in Paul’s Theology of Union and Participation* (red. M.J. Thate – K.J. Vanhoozer – C.R. Campbell) (WUNT II/384; Tübingen: Mohr Siebeck 2014) 103-125.
- Engberg-Pedersen T., „The Reception of Graeco-Roman Culture in the New Testament: The Case of Romans 7.7–25”, *The New Testament as Reception* (red. M. Müller – H. Tronier) (JSNTSup 230; London – New York: Sheffield Academic Press 2002) 32-57.
- Espy J.M., „Paul’s «Robust Conscience» Re-Rxamined”, *New Testament Studies* 31/2 (1985) 161-188.
- Fee G.D., *God’s Empowering Presence. The Holy Spirit in the Letters of Paul* (Peabody, MA: Hendrickson 1994).
- Fitzmyer J.A., *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 33; New York: Doubleday 1993).
- Garlington D.B., „Romans 7:14-25 and the Creation Theology of Paul”, *Trinity Journal* 11/2 (1990) 197-235.
- Garlington D.B., *Faith, Obedience, and Perseverance. Aspects of Paul’s Letter to the Romans* (WUNT II/79; Tübingen: Mohr Siebeck 1994).
- Gieniusz A., „Rom 7,1-6: Lack of Imagination? Function of the Passage in the Argumentation of Rom 6,1-7,6”, *Biblica* 74/3 (1993) 389-400.
- Gieniusz A., *Romans 8,18-30. Suffering Does Not Thwart the Future Glory* (USFSJH 9; Atlanta, GA: Scholars 1999).

- Giesen H., „Befreiung des Gesetzes aus der Sklaverei der Sünde als Ermöglichung der Gesetzeserfüllung (Röm 8,1-4)“, *Biblische Zeitschrift* 53/2 (2009) 179-211.
- Goodrich J.K., „From Slaves of Sin to Slaves of God. Reconsidering the Origin of Paul's Slavery Metaphor in Romans 6“, *Bulletin for Biblical Research* 23/4 (2013) 509-530.
- Gowan D.E., „The Fall and Redemption of the Material World in Apocalyptic Literature“, *Horizons in Biblical Theology* 7/2 (1985) 83-103.
- Grappe C., „Qui me délivrera de ce corps de mort? l'esprit de vie! Romains 7,24 et 8,2 comme éléments de typologie adamique“, *Biblica* 83/4 (2002) 472-492.
- Gundry R.H., „The Moral Frustration of Paul before His Conversion: Sexual Lust in Romans 7:7-25“, *Pauline Studies. Essays Presented to Professor F.F. Bruce on His 70th Birthday* (red. F.F. Bruce – D.A. Hagner – M.J. Harris) (Exeter – Grand Rapids, MI: Paternoster; Eerdmans 1980) 228-245.
- Hart J.F., „Paul as weak in faith in Romans 7:7-25“, *Bibliotheca Sacra* 170/679 (2013) 317-343.
- Harvey J.D., *Listening to the Text. Oral Patterning in Paul's Letters* (ETS Studies 1; Grand Rapids, MI: Baker Books 1998).
- Hellholm D., „Die argumentative Funktion von Römer 7.1-6“, *New Testament Studies* 43/3 (1997) 385-411.
- Jewett R. – Kotansky R.D., *Romans. A Commentary on the Book of Romans* (Hermeneia; Minneapolis: Fortress Press 2007).
- Karlbeg M.W., „Israel's History Personified: Romans 7:7-13 in Relation to Paul's Teaching on the «Old Man»“, *Trinity Journal* 7/1 (1986) 65-74.
- Käsemann E. – Bromiley G.W., *Commentary on Romans* (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1980).
- Kennedy G.A., *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times* (Chapel Hill: University of North Carolina Press 1999).
- Kowalski M., „Retoryka i socjoretoryka w lekturze tekstów Nowego Testamentu. Cz. 1: Retoryka i nowe podejście do tradycji ustnej“, *Biblical Annals* 6/4 (2016) 611-654.
- Kümmel W.G., *Römer 7 und Das Bild des Menschen im Neuen Testament. Zwei Studien* (Theologische Bücherei 53; München: C. Kaiser 1974).
- Laato T., *Paul and Judaism. An Anthropological Approach* (SFSHJ 115; Atlanta, GA: Scholars 1995).
- Lambrecht J., „Man before and without Christ. Romans 7 and Pauline Anthropology“, *Louvain Studies* 5 (1974) 18-33.
- Lambrecht, J., „The Groaning Creation. A Study of Rom 8:18-30“, *Louvain Studies* 15 (1990) 3-18.
- Lambrecht J., *The Wretched „I” and Its Liberation. Paul in Romans 7 and 8* (Louvain Theological & Pastoral Monographs 14; Louvain: Peeters 1992).
- Lausberg H. – Orton D.E. – Anderson R.D., *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation for Literary Study* (Leiden – Boston: Brill 1998).
- Lichtenberger H., *Das Ich Adams und das Ich der Menschheit. Studien zum Menschenbild in Römer 7* (WUNT II/164; Tübingen: Mohr Siebeck 2004).
- Loane M.L., *The Hope of Glory. An Exposition of the Eighth Chapter in the Epistle to the Romans* (London: Hodder & Stoughton 1968).
- Longenecker B.W., *Eschatology and the Covenant. A Comparison of 4 Ezra and Romans 1-11* (JSNTSup 57; Sheffield: Sheffield Academic Press 1991).
- Lyonnet S., „L'histoire du salut selon le chapitre 7 de l'épître aux Romains“, *Biblica* 43/2 (1962) 117-151.
- Lyonnet S., „Christian Freedom and the Law of the Spirit According to Paul“, *The Christian Lives by the Spirit* (red. I. de La Potterie – S. Lyonnet) (Staten Island, NY: Alba House 1971) 145-174.

- Maston J., *Divine and Human Agency in Second Temple Judaism and Paul. A Comparative Study* (WUNT II/297; Tübingen: Mohr Siebeck 2010).
- Middendorf M.P., *The „I” in the Storm. A Study of Romans 7* (St. Louis, MO: Concordia Academic Press 1997).
- Moo D.J., *The Epistle to the Romans* (NICNT; Grand Rapids, MI: Eerdmans 1996).
- Mounce R.H., *Romans* (The New American Commentary 27; Nashville, TN: Broadman & Holman 1995).
- Osten-Sacken P. von der, *Römer 8 als Beispiel paulinischer Soteriologie* (FRLANT 112; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1975).
- Paulsen H., *Überlieferung und Auslegung in Römer 8* (WMANT 43; Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1974).
- Petersen A.K., „Shedding new Light on Paul’s Understanding of Baptism. A Ritual-Theoretical Approach to Romans 6”, *Studia Theologica* 52/1 (1998) 3-28.
- Rafiński G., „Metoda retoryczna we współczesnej biblistyce”, *Ruch Biblijno-Liturgiczny* 46 (1993) 135-148.
- Rakocy W., „Nowe metody analizy literackiej w egzegezie Nowego Testamentu”, *Wstęp do Nowego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (Poznań: Pallotinum 1996) 539-557.
- Röhser G., „Paulus und die Herrschaft der Sünde”, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 103/1 (2012) 84-110.
- Russell W., „Insights from Postmodernism’s Emphasis on Interpretive Communities in the Interpretation of Romans 7”, *Journal of the Evangelical Theological Society* 37/4 (1994) 511-527.
- Schnackenburg R., „Römer 7 in Zusammenhang des Römerbriefes”, *Jesus und Paulus. Festschrift für Werner Georg Kummel zum 70. Geburtstag* (red. E.E. Ellis – E. Grässer) (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1975) 283-300.
- Schreiner T.R., *Romans* (BECNT 6; Grand Rapids, MI: Baker Books 1998).
- Segal A.F., *Paul the Convert. The Apostolate and Apostasy of Saul the Pharisee* (New Haven: Yale University Press 1990).
- Seifrid M.A., „The Subject of Rom 7:14-25”, *Novum Testamentum* 34/4 (1992) 313-333.
- Stendahl K., „The Apostle Paul and the Introspective Conscience of the West”, *Harvard Theological Review* 56 (1963) 199-215.
- Stowers S.K., „Romans 7:7-25 as a Speech-in-Character (*prosōpōpoia*)”, *Paul in His Hellenistic Context* (red. T. Engberg-Pedersen) (Minneapolis: Fortress Press 1995) 180-202.
- Szymik S., *Współczesne modele egzegezy biblijnej* (Lublin: Wydawnictwo KUL 2013).
- Talbert C.H., „Tracing Paul’s train of thought in Romans 6-8”, *Review Expositor* 100/1 (2003) 53-63.
- Thurén L., *Derhetorizing Paul. A Dynamic Perspective on Pauline Theology and the Law* (WUNT II/124; Tübingen: Mohr Siebeck 2000).
- Tobin T.H., *Paul’s Rhetoric in its Contexts. The Argument of Romans* (Peabody, MA: Hendrickson 2004).
- Wenham D., „The Christian Life: A Life of Tension? A Consideration of the Nature of Christian Experience in Paul”, *Pauline Studies. Essays Presented to Professor F.F. Bruce on His 70th Birthday* (red. F.F. Bruce – D.A. Hagner – M.J. Harris) (Exeter – Grand Rapids, MI: Pater-noster; Eerdmans 1980) 80-94.
- Witherington B. – Hyatt D., *Paul’s Letter to the Romans. A Socio-Rhetorical Commentary* (Grand Rapids, MI: Eerdmans 2004).
- Yates J.W., III, *The Spirit and Creation in Paul* (WUNT II/251; Tübingen: Mohr Siebeck 2008).
- Ziesler J.A., „The Role of the Tenth Commandment in Romans 7”, *Journal for the Study of the New Testament* 33 (1988) 41-56.